

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 4

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Molla Musa El-Celâfî'nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri

The Works And Views Of Mullah Musa Al-Jalâî On Hadith

YAZAR

Emrullah BOLAT

Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniv. İslami İlimler Fak.

ebolat@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7657-4460

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 12.10.2023

Sayfa Aralığı: 115-154

ÖZET

Hadis ve hadis ilimlerinin çeşitli meselelerine dair, eski-yeni gerek İslâm âleminde gerekse İslâm âlemi dışında pek çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Son iki yüzyılda İslâmi ilimlerin hemen hemen tamamına özellikle de hadis ilimlerine dair batı menşeli yazılanlar, niyet, samimiyet ve muhteva itibariyle dikkat çekmiştir. Azımsanmayacak oranda tenkitleri de içeren bu yazılar, zamanla İslâm toplumunda etkisini göstermiş, kimi ilim ve fikir adamları ya aynen ya da geliştirerek benzer tenkitlerde bulunmuşlardır. Yaşanan bu gelişmelere akademi ve medrese çevrelerinden ulema kayıtsız kalmamış, çeşitli vesilelerle farklı cenahlardan yöneltilen tenkitleri gündemlerine alarak gereken cevapları vermeye çalışmışlardır.

Doğu medreselerinde yetişen, geleneğin önemli bir halkası olan Molla Musa el-Celâli'nin (1938-2021) gayretleri de bu anlamda araştırılmayı hak etmektedir. Molla Musa, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, dil, edebiyat, tarih, mezhepler tarihi, dinler tarihi, çağdaş fikir akımları ve tartışmalarına dair geniş bir yelpazede 45 cildi aşan ansiklopedik nitelikteki eserleriyle asrın problemlerine kayıtsız kalmamış, geleneğin izinde etkin bir görev üstlenmiştir.

Molla Musa'nın eserleri içerisinde hadisle ilgili olanları ya da eser içlerindeki hadisle ilgili bölümler ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim, çağdaş medrese geleneğinde benzerine neredeyse rastlanmayacak türden eserleriyle hadis ve hadis ilimlerini medresesinin ana meselelerinden biri haline getirmiştir. O, "*Mecmû'atu'l-'Ulûm*", "*Mecmû'atu'l-Fevâid*", "*Mecmû'atu'l-Makâsid*", "*Mecmû'atu'r-Resâil*", "*Mealist İddialara Cevaplar*", "*Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*", "*Ateist İtirazlara Cevaplar*", "*Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap*" ve "*Hadis İnkarcılarına Cevaplar*" gibi eserlerini tamamen ya da kısmen hadis ve hadis meselelerine ayırmıştır.

İşte bu eserler çerçevesinde, muhtevaları da dikkate alınarak Molla Musa'nın hadisle ilgili görüşleri "*Siyer*", "*Hadis Usulü*", "*Hadis Metinleri*", "*Reddiye ve Cevap Türü Eserler ve Güncel Hadis Tartışmaları*" başlıklarıyla çalışmamızda incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Molla Musa, Hadis, Sünnet.

ABSTRACT

Many things have been written and said about the various issues of hadith and hadith studies, old and new, both in the Islamic world and outside the Islamic world. In the last two centuries, almost all of the Islamic sciences, especially Western origin writings on the hadith studies, have attracted attention in terms of intention, sincerity and content. These writings, which include a considerable amount of criticism, have shown their effect in the Islamic society over time, and some scholars and intellectuals have made similar criticisms either exactly or by developing them. The scholars from academia and madrasah community did not remain indifferent to these developments, and they tried to give the necessary answers by taking the criticisms from different sides on their agenda on various occasions.

The efforts of Molla Musa al-Jalali (1938-2021), who was an important figure of the tradition and who grew up in the Eastern madrasahs, deserves to be investigated in this sense. Molla Musa did not remain indifferent to the problems of the century with his encyclopedic works exceeding 45 volumes in a wide range of tafsir, hadith, fiqh, kalam, language, literature, history, history of sects, history of religions, contemporary ideas and discussions, and took an active role in following the tradition.

Among the works of Molla Musa, the ones related to hadith or the sections related to the hadith in the works have a special importance. As a matter of fact, he made hadith and hadith sciences one of the main issues of his madrasah with his works that are almost unmatched in the contemporary madrasah tradition. He devoted his works, such as "Majmû'atu'l-'Ulûm", "Majmû'atu'l-Fawâid", "Majmû'atu'l-Maqâsid", "Majmû'atu'r-Resâil", "Answers to Mealist Claims", "Answers to Modernist and Orientalist Claims", "Answers to Atheist Objections", "Answer to the Man Who Calls for a Fabricated Religion" and "Answers to Hadith Deniers" in whole or in part to hadith and hadith issues.

Within the framework of these works, considering their contents, Molla Musa's views on hadith will be examined in our study with the titles "Sirah", "Hadith Methodology", "Hadith Texts", "Refusal and Reply Type Works and Current Hadith Discussions".

Keywords: Mullah Musa, Hadith, Sunnah.

Hayatı ve İlmî Kişiliği

Molla Musa b. Hasan el-Celâlî, 1938 yılında Ağrı ili Doğubayazıt ilçesi Telçeker köyünde dünyaya gelmiştir. (Güler, 2019, 16-25) Ailesinde kendisinden önce İslâmi ilimler okuyan âlim, hoca, molla veya müderris herhangi biri bulunmamaktadır. Babası Sofi Hasan kulaktan duyma bilgilerle namaz surelerinden bir kısmıyla ibadetlerini yapan, güçlü hafızaya sahip, dindar birisi olup hocaları sever, onlardan duyduklarını çevresine anlatırdı. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa 1944'te başladığı ilkokuldan 1949'da mezun olmuştur. Aynı yıl Erciş Arnis Öğretmen Lisesini kazanmış, gözünden kaynaklı sağlık problemleri sebebiyle okula kaydı yapılamamıştır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa doğduğu köyde komşuları Ali Çavuş'tan Kur'ân okumayı öğrenmiştir. Ancak O, Kur'ân hafızı değildir. Fiili olarak 30 yıldan fazla imamlık vazifesinde bulunduğu esnada Yasin, Mülk, Nebe sureleri, bazı aşr-ı şerifler ve Kur'ân'ın son cüzünden çoğu sureyi ezberlemiştir. Medrese eğitiminin ilerleyen safhalarında tefsir konusunda çok ders verdiği için, ayetlerin hem lafızlarını hem de manalarını gayet iyi biliyordu. Kendisine bir ayetle ilgili soru sorulduğunda ayeti hatırlıyor, hangi sûrede bulunduğu dair kanaatinde yanılmıyor, tefsir kitaplarına bir sûre veya ayet için müracaat etmek istediğinde hangi tarafta ve ciltte geçtiğini ilk defada isabet edecek şekilde bilebiliyordu. Bu nedenle Molla Musa'nın "Kur'ân'ın manalarının hafızı" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa, bir ayda Kur'ân'ı usulünce okumaya başlayınca Ali Çavuş'un tavsiyesiyle, doğduğu köyde medrese bulunmadığı için, din ilimlerini tahsil edebileceği birini aramak üzere Muş ili Bulanık ilçesinde mukim ninesinin yanına gider. Gidişi o kadar ani ve çevresinden habersiz olmuştur ki doğduğu köyde kendisinin kurtlar tarafından yenildiği yahut kaçırıldığı gibi söylentiler çıkar. Bir buçuk iki yıl sonra başında medrese talebelerine mahsus feqî takkesiyle döndüğünde ilim yolculuğuna çıkmış olduğu anlaşılır. İlim adamlarına düşkün babası Sofi Hasan bu durumdan oldukça memnun kalır. (Geçit, 05.07.2023 09:00) Böylelikle Molla Musa'nın ilmi kişiliği klasik medrese eğitimi çerçevesinde şekillenmeye başlar.

1950'de Bulanık ilçesi Tırtop köyünde medresesi bulunan Molla Reşit'ten, medrese müfredatında yer alan sarfa dair *İzzî* kitabından başlayarak *Şerhu'l-Muğni*'ye kadar okur.

1951-1952’de Hoşhaber’de İmamlık da yapan Halife İbrahim’den medrese müfredatında okumadığı kitapları tamamlamak için Iğdır’a giderek *Şerhu’l-Muğni*’den *Behçetu’l-Merdiyye*’ye kadar okur. (<https://youtu.be/iWhs8Wczbhs> 31.07. 2023 01: 28)

Abdurrahman Dürre, Molla İbrahim Egdâdî, Şeyh Yahya Çuğreşi’nin oğlu Şeyh Abdurrahîm, Molla Şemsettin ve Seyid Abdulvehhâb Dırzbinî gibi âlimlerden de dersler alır. Başkanlı Molla Muhyiddin el-Havilî’den gördüğü derslerle medrese eğitimini genel icazet alarak tamamlar. (<https://youtu.be/iWhs8Wczbhs> 31.07. 2023 01: 29)

Medreselerde beraber kaldıkları arkadaşları arasında Molla Ahmed-i Sineki, Şeyh Ebubekir Kağızmanî, Molla Hasan-ı Avdo, Molla Mehmed-ı Haldo, Molla Mehmed-i Kâmil ve Malazgirtli Molla Mehmet Zahit (ö. 2008) yer almaktadır. (Geçit: 2021, 303)

Molla Musa tasavvufî çevrelerin de dikkatini çeker. Şeyh Muhammed Raşit Erol’un babası Şeyh Abdülhakim’i Kasrik köyünde ikamet ederken ziyaret ettiğinde, Şeyh onu Doğubayazıt ve çevresinde tarikat vazifesiyle vekil kılarak tarikatının neşrini arzu eder ancak Molla Musa özür beyan ederek, kendisini medresede talebe yetiştirmeye adayacağını söyler. Benzer teklif medrese hocalarından ve aynı zamanda Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Muhyiddin el-Havilî tarafından da yapılır ancak Molla Musa, bu teklifi de aynı gerekçeyle kabul etmez. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Talebelik yıllarında babası Sofi Hasan’ın maddi durumu iyi olmadığından, ona zahmet vermemek ve kitap ihtiyacını gidermek için medresede okutulan ders kitaplarını kendi el yazısıyla istinsah eder, gidiş-geliş, kitap, defter, kalem, elbise ve diğer ihtiyaçlarını bu yolla karşılar. O zamanki el yazısı oldukça güzel iken daha sonra hızlı yazmaya çalıştığından yazısında değişme meydana gelir. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Talebelik safhasını bu şekilde tamamlayan Molla Musa, 1957 yılında Gırberân, Nureşin, Niçu, Çiftlik ve Doğubayazıt’ın diğer bazı köylerinde fahri imamlık vazifesiyle birlikte talebe yetiştirmeye başlar. Mardin’de 1961’de başladığı askerliği iki buçuk yıl sürer. Askerlik vazifesinden sonra dört yıl boyunca Gırberân, Karacık ve Gırka köylerinde imamlık vazifesinde bulunur. Bu sırada talebe yetiştirmeye devam eder. Vazife yaptığı camileri aynı zamanda ilim tahsili için de kullanır. 1968’te Kars’a bağlı Şaban köyündeki imamlık görevinin ardından Doğubayazıt’a dönen Molla Musa, 1969-1975’te Zorava, 1975-1976’te Nureşin, 1977-1982’te de Harık köylerinde medresesinde talebe yetiştirmeye devam eder. Doğubayazıt Merkez Camii vaizliğinin yanı sıra 1982-1984’te

Merkez Kur'ân Kursu'nda Kur'ân-ı Kerîm öğreticiliğinde de bulunur. (<https://youtu.be/iWhs8Wczbhs> 31.07. 2023 01: 30)

1986-1988'de Ağrı Eleşkirt İlçesine bağlı Haydaroğlu köyünde imamlık yapar. 1989-1991'de son görev yeri olan Doğubayazıt Korım köyünde vazifelendirilir. Emekliliğinin ardından 1996'da Doğubayazıt ilçe merkezinde kurduğu Ahmed Yesevî Medresesi'nde 2021 yılındaki vefatına kadar ilmi faaliyetlerine devam eder. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa, ilkokuldan sonra medreseye giderek, kısa süre içinde medrese eğitimini başarıyla bitirir. 17 yaşından itibaren ders vermeye başlar; bir kısmı yakın akrabalarından olmak üzere çoğu arkadaş ve dostunun medreseyle tanışmasına vesile olup, vefatına kadar çok sayıda talebe yetiştirir. Ağrı, Iğdır, Kars, Van, Diyarbakır, Batman, Bingöl, Karayazı, Hınıs, Köprüköy ve Tekman gibi il ve ilçelerden pek çok talebe yetiştirir. (Karaduman: 2019, 186-187) Bunlar içerisinde başta oğulları olmak üzere, imam, müftü, vaiz ve akademisyenler çıktığı gibi, tüccar, memur, müdür gibi muhtelif vazifeler üstlenmiş talebeleri de olmuştur. Molla Hasan Öztürk , Molla İbrahim Öztürk, Molla Ali Batur, Molla Ahmet Karakaş, Molla Mahmud Demir, Molla Mehmet Bekes, Molla Fettah, Molla Yusuf Karaduman talebelerinden bazılarıdır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Doğu medreselerinde hadis ilmiyle ilgili yeterince dersler bulunmadığından, Molla Musa'nın hadislerle ilgili birikimine etki etmiş, hadis ilimlerinde mahir herhangi bir hocası bilinmemektedir. Bununla birlikte zaman zaman görüştüğü merhum Molla Sadreddin Yüksel ve Molla Muhyiddin el-Havilî'den kısmen etkilendiği söylenebilir. Sadreddin Yüksel ile Molla Muhyiddin sadece şark müfredatında bulunan kitap ve ilimleri istimal etmemiş, fıkıh, tefsir, hadis, siyer ve diğer ilimlerle de ilgilenmişlerdir. Molla Musa da aynı şekilde bu usulü benimseyerek medrese müfredatı dışında ilimlerle ilgilenmiştir. Bu usul diğer ilimlerle birlikte hadis ilmüne ağırlık vermesini de sağlamıştır. Molla Musa'nın bu hocalarla görüşmeleri daha çok zor ibarelerin çözümü ve elindeki kitap nüshalarında yer alan ifadelerin onların yanındaki nüshalarla karşılaştırılmasıyla ilgiliydi. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa hadis konusundaki birikimini, konuya olan ilgi ve merakı dolayısıyla şahsi gayretleriyle elde etmiştir. Son iki yüzyıldır gerek İslâm dünyasında gerekse ülkemizde görülen hadis konulu tartışmaların yoğunluğu onu özellikle hadis ilimlerine yönlendirmiştir.

Şahsi kütüphanesinde hadis usulü eserlerinin yanı sıra Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri, Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-Terhîb*'i, Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazılmış el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-Sârî*'si ile Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *eş-Şerhu'l-Müeyesser li Sahîhi'l-Buhârî* gibi şerhleri, ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdişi'l-Câmi'i's-Sahîh* üzerine Abdullah eş-Şerkâvî'nin yazdığı *Fethu'l-Mübdî bi-Şerhi Muhtaşari'z-Zebîdî* haşiyesi, es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'us-Sagîr*'i, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzu'l-Kadîr*'i, el-Mansûr Ali Nâsîf'ın *Tâcu'l-Usûl*'ü, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Riyâzu's-Sâlihîn*'i vd bazı hadis eserleri bulunmaktadır. Şahsi kütüphanesinde yer alan kitapların yanı sıra medresesindeki hadis kitaplarından da eserlerini kaleme alırken istifade etmiştir. Medrese kütüphanesinde *Kütüb-i Sitte*'nin tamamı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'leri, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı vb. hadis kitaplarıyla yine hadis usulü eserleri bulunmaktadır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa ayrıca yanında olmayıp ihtiyaç duyduğu eserleri diğer molla ve müderris dostlarının şahsi kütüphanelerini ziyaret ederek temin eder böylelikle onlardan da yararlanırdı. Molla Musa, evlatlarının modern çalışmaları muhtevi şahsi kütüphanelerindeki eserlerden de yararlanırdı. Ömrünün son yıllarında bilgisayar kullanmayı öğrenmiş, hadisle ilgili çalışmalarında Şamile programından istifade ederken, hadis tahrirci konusunda da ilgili web sayfalarını kullanmak suretiyle yararlanmıştı. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Henüz 30 ve 40'lı yaşlarda Nevevî'nin *Riyâzu's-Sâlihîn*'inden, Mansûr Ali Nâsîf'ın *Tâcu'l-Usûl*'ünden defalarca ders vermiştir. Yine talebelerine kudsî hadisler, 40 hadis, *Muhtâru Ehâdişi'n-Nebî* ve *Kenzü'l-İrfân* kitaplarını okutmuştur. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Ahlâkı

Zâhid ve âbid bir kişiliğe sahip olan Molla Musa'nın hal ve hareketlerinde daima tevazu, nezaket, ülfet, merhamet ve hürmet ilkeleri tezahür eder; riya, kendini beğenme, tasannu, müdahane namına zerre miktarı hiçbir tavır göstermez, bunların yapılmasından da rahatsız olurdu. Hikmetli latifeler yapar, nükteli konuşurdu. Uzun uzadıya konuşmayı, demagoji yapmayı ve edebiyat parçalamayı sevmezdi. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Misafirlerine ikramlarda bulunur, âlim, öğretmen, öğrenci ve medrese talebeleri geldiğinde onlara kitaplarından hediye ederdi. Misafirleriyle birebir sohbet eder, dost ve

arkadaş havasında onları ağırlardı. Talebeleri arasında hoca gibi değil, dost ve arkadaş gibi davranır, büyükle büyük, küçükle küçük olurdu. Kendisinden büyük hocalara "Seydâ", küçük olanlara da hoca anlamında "Mela" derdi. Hiçbir zaman talebelerine "feqi" yani öğrenci demezdi. Böylece muhatabına canı gönülden değer verirdi. (Geçit, 05.07.2023 09:00) Onun bu tavrı talebe, müderris ve halk arasında saygı ve sevgi ile karşılanmasına sebep olmuştur.

Edep, haya ve âdâb-ı muaşerete büyük önem verir, büyüklerin huzurunda evlatlarının ve talebelerinin saygılı davranmasını isterdi. Evinde çocuklarına arkadaş gibi davranır, ellerini öptürmez, evine gelen misafirleri saygı ve şefkatle ağırlardı. El öptürmemekle birlikte "Beni el öptürmeye alıştırmayın. Ama âlimlerin ve büyüklerin ellerini öpün" tavsiyesinde bulunurdu. Konuşmaları ve fetvaları sehl-i mümteni cinsinden basit, kısa, öz ve anlaşılırdı. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Günlük hayatını vakit merkezli inşa etmişti. Namazlarını medresesinin camiinde cemaatle kılmaya özen gösterir, vakitlerden herhangi birine yetişemediğinde aile fertleriyle evinde cemaat oluştururdu. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Sabah erken vakitte uyanır, kahvaltısını yapar, o esnada haberleri izler, sonra abdest alıp evinde iki rekât kuşluk namazı kılar, medreseye gider, öğleye yarım saat kalana kadar derslerini verirdi. Daha sonra evine gelir, öğle yemeğini yer, biraz istirahat eder, ikindiden önce yine medreseye gider, birkaç ders verdikten sonra ikindi namazını cemaatle kılar, namaz öncesi ve sonrasında ziyaretçileriyle ilgilenir, çevreden sosyal, dini, bölgesel sorunları olan vatandaşları dinler, dini sorulara cevap verir, fetva isteyenlere fetva verir, sorunların çözümünde yardımcı olur, yönlendirme yapar ve şer'i hükümleri anlatırdı. Bazen sorunları çözmek için çeşitli insanlarla görüşür, tanıdıklarını araya sokar, yardım toplar, fakir fukaraya yardımcı olurdu. Emekli maaşı dışında hiçbir geliri olmamasına rağmen çevresinde zengin bir ailenin zengin bir ferdi olarak bilindiği için her gün fakir fukara kendisini ziyaret eder, yardım talep ederdi. O da maaşından arta kalanı onlara dağıtırdı. Akrabalarını takip eder, fakir, yetim, yoksul olanlara yardım eder, her sene hacca giden eski talebelerine bir miktar para verip Mekke ve Medine fukarasına dağıtmalarını söylerdi ki bu son meziyeti vefatından sonra talebesi Molla İbrahim Öztürk tarafından anlatıldığında maruf olmuştur. Onun bu tavrı kutsal toprakların ahalisine sevgi ve hürmetinin bir nişanesi olmalıdır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Farzları mutlaka yerine getirmeye çalışır, sünneti de gücü yettiğince yerine getirir, ihmal etmezdi. Örneğin 40 yaşına gelmeden evvel baston taşır ve bunun Peygamberlerin sünneti olduğunu söylerdi. Yine 30'lu yaşlarından itibaren sakal bırakır, sakalın sünnet olduğunu, bakımlı olması gerektiğini, çirkin görüntüye mahal verilmemesini söylerdi. Her perşembe ikindiden sonra saç, sakal, bıyık bakımı yapar, sakalının bir kabzadan fazla olmamasına ihtimam gösterir, bıyıklarının altını kesip dudak payı bırakırdı. Yine kulak, burun ve yanak üstü kılların temizlenmesine ehemmiyet verirdi. Kılık kıyafette âlim kisvesine girmemek için sarık, cübbe giymezdi. Sade ve temiz giyinir, insanların huzuruna çıktığında takım elbise, kazak, gömlek giyerdi. Gündelik hayatında kep takar, ancak vaaz verirken sarık sarardı. Tevazusu hayatının her alanında kendini gösterirdi. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Molla Musa, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar* isimli eserinin muhtelif yerlerinde görüldüğü üzere hem tasavvur ve fikriyatında hem de yaşam tarzında Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyası esas alan, Sahâbe , Tâbiîn, Selef uleması ve Müctehid imamlara büyük değer veren bir ehl-i sünnet âlimidir. (el-Celâlî, 2023, 177-179) Kendisinden önceki âlimlerin içtihatlarına muhalefet etmez, daha önce âlimler tarafından ileri sürülen hükümlere bağlı kalır, onlar arasında tercihte bulunurken bile diğerleri aleyhine yorumlanabilecek hiçbir ifade kullanmazdı. Hepsine de aynı derecede saygı gösterirdi. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Çevresine karşı mütebessim ve mütevazi olmakla birlikte, selef dönemi âlimlerine uyarak, saltanat ve ikbâl kapısından, kaygısından uzak, zâlim, gâsıp ve müstebit kişilere karşı son derece heybetli, taviz vermez ve muhalif bir tavır sergilerdi. Hiç kimsenin karşı çıkamadığı müstebitlere karşı tek başına baş kaldırdığı çok olurdu. Bu nedenle görev için gittiği yerlerde 3 seneden fazla kalamazdı. En çok 5 yıl Esnemez Köyünde kalmıştır. Bazı köylerde 1 ay, bazılarında 3 ay kaldıktan sonra başka yerlere taşınmıştır. (Geçit, 05.07.2023 09:00)

Vefatı

Molla Musa, 30 Kasım 2021'de Covid 19 hastalığı sebebiyle yatırıldığı Ağrı Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nde vefat etmiş, kendi medresesinde Ağrı İl Müftüsü Tandoğan Topçu'nun kıldıracağı cenaze namazıyla son yolculuğuna uğurlanmıştır. (Geçit: 2021, 303.; <https://ilkha.com/guncel/molla-musa-celali-defnedildi-179199> 30. 04. 2023 08: 16)

Biri kız, altısı erkek yedi evlat babası olan Molla Musa Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe bilmekteydi.

Vefatının ardından Molla Musa'nın oğulları Prof. Dr. Mehmet Salih Geçit, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid Geçit, müderris Molla Ferit Geçit, müderris Molla Reşit Geçit, bazı talebe ve dostları Ahmed Yesevî Medresesi'nin yanı sıra kurmuş oldukları Molla Musa Celali Medrese ve İlahiyat İlimlerini Araştırma Derneği ile eğitim-öğretim ve sosyal faaliyetlerine Ağrı ili Doğubayazıt ilçe merkezli devam etmektedir.

(<https://www.youtube.com/@miladislamilimlerarastrma4632> 04. 07. 2023 13:14)

Eserleri

Molla Musa, dinî ilimlerin hemen tamamında Arapça, Türkçe ve Kürtçe yaklaşık kırk kadar eser kaleme almış olup bunların isim ve muhtevalarıyla ilgili bilgiler, hakkında yapılan yüksek lisans tezi ile eserlerine evlatlarından Prof. Dr. M. Salih Geçit tarafından yazılmış mukaddimelerde listelenmiştir. (Güler, 2019, 26-33)

Molla Musa'nın 45 cildi aşan eserlerinin muhtevalarına dair bilgiler işaret edilen çalışmalara bırakılarak burada sadece bazılarının isimleri zikredilecektir;

Mecmû'atu'l-Ulûm, Mecmû'atu'l-Fevâid, Mecmû'atu'l-Kasâid, Mecmû'atu'l-Makâsîd, Mecmû'atu'r-Resâil, Mecmû'atu'l-Fetâvâ, Şerhu Kasâid-i İbn Farid, Şerhu Ebyâti Târihi'l-Hulefâ, Şerhu Ebyâti Nûri'l-Ebsâr, Hâşiyetu Kenzi'l-Ebrâr alâ Tefsiri'l-Mühmel el-Müsemmâ Durrü'l-Esrâr, er-Risâletu'd-Dâiyye ilâ Muhabbeti Muâviye, Nefyu'l-Ciheti ve'l-Hulûl ve'l-İttihâd ve'l-Mekân anil'llâhi'l-Vahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân, Senâü's-Sakaleyn fi Menâkibi Şeyheyn Ebûbekir es-Siddîk ve Ömer el-Fâruk, Celâu'l-Ayneyn fi Menâkib-i Osman Zinnûreyn ve Ali Ebi's-Sıbtayn, Mecmu'âtu'l-Fuyûzât, Şerhu Tefsiri'n-Nesefti, Hâşiyetu'l-Vâzihi'l-Mesâlik alâ Tefsiri'l-Medârik, Tuhfetu'l-Habîb fi'l-Akîdeti ve'l-Fıkhi ve't-Tasavvuf, Hâşiyetu'l-Celâlî alâ Tefsiri'l-Beyzâvî, Feyzu'l-Kadîri'l-Bârî Şerhu Dîvânî'l-Molla el-Cezerî, İhsan Süreyya Sırma'ya Reddiye vd. (<https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47659&bid=260&tid=13> 06.07.2023.; Güler, 2019, 26-33)

Molla Musa bu eserlerinde İslâm ilim tarihinin genel bir özetini sunmuştur. Özellikle mecmua türü eserlerinin onun ansiklopedik bilgileri bir araya getiren önemli bir medrese âlimi olduğunu gösterdiği söylenmelidir.

Molla Musa'nın hadislerle ilgili görüşlerini öğrenebileceğimiz *Mecmû'atu'l-'Ulûm*, *Mecmû'atu'l-Makâsid*, *Mecmû'atu'r-Resâil*, *Mecmû'atu'l-Fevâid*, *Mealist İddialara Cevaplar*, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*, *Ateist İtirazlara Cevaplar*, *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* ve *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eserleri gelecek başlıklarda detaylı olarak incelenecektir.

Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri

Medreselerde hadis tarihi/usulü ya da metinlerinden hangilerinin okutulduğuyula ilgili kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte Nevevî'nin *Erba'în* ve *Riyâzu's-Sâlihîn* gibi eserleri bazı medreselerde müderrisin tercihinine bağlı olarak okutulmuştur. (Dinçoğlu: 2013, 2/580.; Kalaç, 2023; 213-245.; Geçit, 2017, 491-503) Molla Musa, medreselerdeki genel durumun aksine hadis ve ilimleriyle yakından ilgilenmiş, medresesinin müfredatına tesir edecek şekilde zikredilecek eserleriyle yenilikçi bir yol takip etmiştir.

Molla Mûsâ'nın eserlerini listelerken özellikle işaret ettiklerimiz onun hadis ve ilimlerine yönelik ilgi ve birikimine ışık tutabilecek niteliktedir. Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, eylem ve ikrarların geçerliliğini ortaya koyan hadis ilimleriyle uğraşan müellifimiz, klasik medrese eğitimine ilaveten hadis usûlüne ilişkin hadis ıstılahlarını ihtiva eden bir bölümün de yer aldığı, medresesinin birinci aşama normal düzey talebeleri için okutulan, genel ve özlü bilgileri derlediği *Mecmû'atu'l-'Ulûm* isimli bir eser kaleme almıştır. Eserde Hadis Usulü başlıklı bölümün hemen altına Beykûnî'nin (ö. 1080/1669 [?]) hadis usûlüne dair yazmış olduğu manzumesini ekleyerek bir de haşiye yazmıştır. (el-Celâlî, 2023)

İleri düzey medrese öğrencileri için Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leriyle, İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye* ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-Sağîr* gibi hadis kaynaklarında geçen anlaşılması zor hadisleri açıklığa kavuşturduğu *Mecmû'atu'l-Makâsid* adlı diğer bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde ayrıca vaaz konulu bir risale, Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'sından nakiller, Şâfiî mezhebine göre yazılmış *el-Envâr* isimli eserden seçkiler de yer almaktadır. (el-Celâlî, 2023)

Dört risaleden müteşekkil, sünnetin hücciyeti, irtidat, kabir azabı, mehdi, deccâl vb. hemen her dönem tartışılmış meselelerin kısa izahlarını içeren *Mecmû'atu'r-Resâil*'i de

onun hadisle ilgili görüşlerini öğrenebildiğimiz bölümler içeren bir diğer eserdir. Özellikle sünnetin hücciyeti başlığı hadis ve sünnetin dindeki yeriyle ilgili kanaatlerinin temellendirildiği bir bölüm olarak dikkat çekmektedir. (el-Celâlî, 2023) Buradaki düşüncelerini *Mealist İddialara Cevaplar* isimli eserlerinin muhtelif yerlerinde hadislerle delil getirirken ve hadislere yönelik itirazları cevaplarırken sık sık görmek mümkündür. (el-Celâlî, 2022, 17-20)

İlim tahsil edecek medrese öğrencisinin bilmesi gereken temel dini bilgileri içeren *Mecmû'atu'l-Fevâid* isimli eseri de on altı bölümden oluşmaktadır. (el-Celâlî, 2023) Bu bölümlerde Hz. Peygamber'in siretine dair bölümle, Hz. Peygamber'e dair bazı başlıklar konumuzla ilgilidir. Eserde İslâm tarihi, özellikle halifeler, dinler tarihi, çeşitli inanç grupları, hat sanatı, mantık metinleri ve haşiyeler yer almaktadır.

Molla Musa'nın *Mealist İddialara Cevaplar, Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar, Ateist İtirazlara Cevaplar ve Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* isimli reddiye ve cevap türüne dahil edilebilecek eserleri de muhtevalarındaki bazı bölümler açısından kayda değerdir. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu eserler mealci, modernist, oryantalist ve ateistlerin dini meselelere dair eleştirilerine cevaplardan oluşmaktadır. Bu başlıktaki son kitabı *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* isimli eseri de Mustafa İslamoğlu'nun dini meselelere dair çeşitli tenkitlerine eleştiri ve cevaplar içermektedir.

Molla Musa'nın *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eseri ise yine reddiye ve cevap türüne dahil edilebilecek doğrudan ve tamamen hadisle ilgili olan son eserdir. Eser, hadis ve meselelerine dair iddia ve cevapları içeren 32 başlıktan oluşmakta, "Hadis İnkarcılarını Kırk Ayetle Uyarı" başlıklı makaleyle son bulmaktadır. Eserin önsözü 6 Ağustos 2017'de Doğubayazıt'ta kaleme alınmıştır. Eserin tüm makalelerinin 2017 yılının Ağustos ve Eylül aylarında yazıldığı, yazıların sonuna düşülen tarih kayıtlarından anlaşılmaktadır. Eser kısa sürede yazılmış olmasına rağmen, muhtevalarından tenkit sahiplerinin uzun bir süre izlendiği ve gerekli cevaplar için hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır. (el-Celâlî, 2023)

Molla Musa'nın hadisle ilgili görüşleri, bu eserlerin muhtevaları dikkate alınarak *Siyer, Hadis Usulü, Hadis Metinleri, Reddiye ve Cevap Türü Eserler ve Güncel Hadis Tartışmaları* şeklinde dört başlık altında değerlendirilecektir.

Siyer

Molla Musa'nın dinî ilimlere ait ilim talebelerinin bilmesi gereken konuları özet olarak bir araya getirdiği on altı bölümden oluşan *Mecmû'atu'l-Fevâid* kitabında yer alan Siyer bölümünü, onun hadis ilimlerine olan ilgisinin yansıması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Molla Musa'ya göre Hz. Peygamber'in sireti detaylarıyla bilinmeden hadise dair sahih/sağlam bir yöntem ortaya koymak mümkün değildir. (el-Celâlî, 2023)

Molla Musa bu eserinde ilk olarak “الفائدة الأولى فى السيرة النبوية” başlığıyla Hz. Peygamber'in sîreti, nesebinden başlanılarak vefatına kadar ki hayatı özet bir şekilde anlatılmaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in evlilikleriyle ilgili şüphe, iddia ve iftiralara dair de kısa açıklamalar yaptığı görülmektedir. (el-Celâlî, 2023, 21-40) Anlatımın kısa ve sadeliğinden onun eseri pratik gayelerle kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümü yazarken İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Fusûl fi Sîreti'r-Rasûl* ve Muhammed Rıza'nın *Muhammedun Rasulullah* adlı eserlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Molla Musa Hz. Peygamber'in hayatına dair malumatların, siret bilgisinin, kasten ya da cehaletle görmezden gelinmesi neticesinde yanlış, isabetsiz yorumların ortaya çıkabileceğine, *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* ve *Mealist İddialara Cevaplar* eserlerinin muhtelif yerlerinde işaret etmektedir. (el-Celâlî, 2023, 65, 107.; el-Celâlî, 2023, 86) *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* kitabının on birinci makalesi, “İhramdan çıktıktan sonra meni ile ilgili hadisi şerif” başlıklı makale bu anlamda iyi bir örnektir. Rivayetin izahında Hz. Peygamber'in ihram yasaklarından çıkışa dair ortaya koyduğu hükümler tartışılmaktadır. Hadiste tenkit edilen şey, tavafını tamamlayıp ihramdan çıkan sahâbenin bazısının bu çıkışlarını ifade ederken kullandıkları “Biz Arafat'a geldiğimizde zekerlerimizden mezi veya meni akıyordu” ifadesidir. Hz. Peygamber'in hicretin dokuzuncu yılında ömründe bir defa farz haccı yapmış olduğu siyer bilgisi Molla Musa tarafından hadisin izahında temel bir veri olarak zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in bu haccı ümmetine örneklik sergilemesi açısından kaçırılması mümkün olmayan değerli bir imkandır. Dolayısıyla küçük büyük demeden her mesele konuşulmalı ve sonraki nesiller yaşananlardan haberdar edilmelidir. (el-Celâlî, 2023)

Molla Musa, *Mecmûat'u'l-Fevâid* isimli eserinde yer alan “الفائدة الثانية فى رد الشبهة عن بعض النصوص الشرعية” başlığıyla da bazı ayet ve hadislere yönelik eleştirilere cevap vermektedir. (el-Celâlî, 2023, 40-47) Molla Musa, Şeyh Hüseyin el-Cisr et-Trablusî'nin

(1845-1909) “الحصون الحميدية” adlı eserinden on yedi meseleyi ihtisar ederek eserin bu bölümünü oluşturduğunu ifade etmektedir. (el-Celâlî, 2023, 47) Zikredilen meseleler içerisinde "Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı başkasından öğrendiği", "âhad hadislerle nakledilen nazarın bedenlere tesirine dair rivayetlere şüpheler", yine bazı "âhad rivayetlerle nakledilen taun hastalığının tabiilerin görüşlerinin aksine cinlerden kaynaklandığını ifade eden rivayetlere dair şüpheler", "ayet ve hadislerde yer alan sihrin tesiriyle ilgili şüpheler" başlıklarıyla bunlara verilen cevaplar doğrudan Hz. Peygamber ve hadisleriyle ilgilidir. Yaptığı nakillerden anlaşılacağı üzere Molla Musa âhad hadisleri kabul etmekte, meselelerin izahında da bunlardan yararlanmaktadır.

Eserde bu iki başlık dışında doğrudan hadisle ilgili herhangi bir bölüme rastlanmamaktadır.

Hadis Usulü

Molla Musa'nın sarf, nahiv, mantık, vaz', beyân, meânî, bedî', akâid, tefsir, hadis, usul-ü fikh, tasavvuf, tecvit gibi ilimlere dair özet bilgiler sunan *Mecmû'atu'l-'Ulûm* adlı eserinin “Usûlu'l-Hadîs” başlığı altında 32 alt başlıkla hadis usulünün kavramlarına yer verilmiştir. Hemen girişte hadis ve haberin tanımına, hadis ilminin rivayet ve dirayet şeklindeki klasik tanımlamaya uygun tasnifine, konu ve gayesine yer verilmiştir. (el-Celâlî, 2023, 249-250) Burada ehl-i hadisın tanımına uygun olarak Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrir ve sıfatları da tanıma dahil edilmiştir. (Hansu: 2022, 9).

Sened ve metne dair kısa tanımların ardından “Sahih” hadisle, hadis usulünün temel kavramlarına dair izahlarda bulunmaktadır. Molla Musa'nın ilgili kavramları sıralarken bir usulü takip ettiği anlaşılmaktadır. Öncelikle hadisi sıhhat açısından sahih, hasen, zayıf şeklinde ayırmış, ardından da senedindeki inkıtaı dikkate alarak merfû ve maktû hadisi örnekleriyle açıklamıştır. Molla Musa'nın burada mevkûf hadisi atlayarak dört beş sayfa sonra izah ettiği görülmektedir. Bu durumun Beykûnî'nin manzumesindeki tertibe uygunluk gayesiyle tercihen kaynaklanmış olduğu söylenebilir. (el-Celâlî, 2023, 253) Bu eserini kaleme alırken usul-i hadis ile ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye* adlı kitabından faydalanmıştır.

Eserde tanım ve izahı gerçekleştirilen kavramlar şu şekilde sıralanmıştır; müsned, muttasıl, müselsel, aziz, meşhûr, muanan, müphem, âlî ve nâzil, mürsel, garib, munkatı',

mu'dal, tedlis, şaz, maktûb, ferd, muallel, muzdarib, müdrec, müdebbec, müttefik ve müfterik, mu'telif ve muhtelif, münker, metrûk ve mevzû hadis.

Meşhur hadisle ilgili bahiste mütevatir habere dair izahlarda da bulunmakta, eserlerinin muhtelif yerlerinde mütevatir konusuna temas ederek rivayetlerin sıhhatine dair kanaatlerini beyan ederken bu kısımdaki tariflere uygun hareket etmektedir. (el-Celâlî, 2023, 255) Yine uydurma hadislerle ilgili bahis de diğer diğer usul maddelerine nispetle uzun denecek türdendir.

Eserde genel usûl maddelerinin ardından dört ayrı fasıla yer verilmiştir. Bunlar, 1. İtibar, mutabaât, şevâhid, 2. Cerh-tadil lafızları, 3. Tahammülü'l-hadis ve 4. Hadis tahammül yollarının beyanı hakkındadır. Böylece Molla Musa, hadis usulünün yanı sıra hadis tarihine dahil edilebilecek konulara da eserinde yer vermiş olmaktadır. Bölümün sonunda hadis eserlerinin rumuzlarla gösterildiği bir cetvel de yer almaktadır. (el-Celâlî, 2023, 277) Böylece medrese talebelerinin temel kaynaklarda yer alan tanım ve kullanımlardan haberdar ve bunlara aşina olmaları sağlanmış ve bu bilgiler ders müfredatı açısından da medreselerine ilk defa kendisi tarafından eklenmiş olmaktadır.

Beykûnî'nin manzumesi ve Molla Musa'nın manzume üzerine yazdığı haşiye bu bölümün hemen ardından gelmektedir. (el-Celâlî, 2023, 278-282) Gerek usul maddelerinde gerekse haşiyede klasik ya da modern herhangi bir esere atıf yapılmadığı görülmektedir. Oysa *Mecmû'atu'r-Resâil* gibi diğer bazı eserlerinde klasik kaynaklara ve âlimlerin görüşlerine çokça işaret edilmiştir. (el-Celâlî, 2023, 163-167) Bu hususta pratik gayeler düşünülerek, ezber yöntemiyle eğitim gören öğrenciler düşünülerek eserlerin kaleme alındığı söylenebilir.

Molla Musa, *Mecmû'atu'l-'Ulûm*'un usul-ü fıkıh bölümünde de sünnete dair “الكتاب الثانى فى السنة” şeklinde bir alt başlık açmıştır. (el-Celâlî, 2023, 321-327) Yedi sayfalık bu bahis hadis usulüne dair yazdığı kısmın aksine fıkıh usulü eserlerindeki bölümlerin üslubuyla, sünnetin hüküm bildiren yönüne ağırlık verilerek kaleme alınmıştır. Haberin bilgi değeri, haberlerin bağlayıcılığı, deli, kafir ya da çocuğun haberinin kabulü, haberini kabulde ravinin taşıması gereken vasıflar, hadis tahammül ve eda usulleri gibi hususlar bu başlıkta zikredilmiştir. Bu kısım, fıkıh ağırlıklı medrese eğitiminin sağladığı müktesebatın bölüme ne şekilde yansımış olduğunu görmek açısından kayda değerdir.

Hadis Metinleri

İleri düzey medrese öğrencileri için kaleme alınmış, anlaşılması zor ve müşkül olan yerlerin izahı amacıyla kaleme alınan *Mecmû'atu'l-Makâsid* adlı eser yedi ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde mübeşşirat ve münzirat (tergîb ve terhîb) amaçlı vaaz ve nasihatlere yönelik hadisler bir araya getirilmiştir. İkinci bölüm İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinden seçilmiş yaklaşık yüz elli sayfa kadar bazı hadislerin şerh ve izahını içermektedir. Üçüncü bölüm Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr* isimli eserinden seçilmiş hadislerin, yine bu eserin usul ve üslubuna muvafık şekilde alfabetik olarak sıralanıp şerh ve izahıyla oluşturulmuştur. Dördüncü bölüm, Buhârî'nin *Sahîh*'inden seçilmiş bazı hadislerin şerh ve izahına yönelik beş sayfalık bir kısım olup hadislerin seçiminde herhangi bir sıra ve tertip dikkat çekmemektedir. Beşinci bölüm Müslim'in *Sahîh*'inden seçilmiş bazı hadislerin yaklaşık on iki sayfa şerh ve izahıyla oluşturulmuştur. Bu beş bölüm doğrudan hadisle ilgilidir. Altıncı bölüm İmam Gazali'nin *İhyâ*'sından alınmış bazı önemli görülen kısımlardan, yedinci bölüm ise İmam Şafî'nin mezhebi üzere yazılmış *el-Envâr* isimli eserden bazı alıntılarla oluşturulmuş olup doğrudan hadisle ilgili bölümler değildir.

Birinci bölümdeki başlıklar iki kısma ayrılmış olup ilki müjde ikincisi uyarma içerikli metinlerden oluşturulmuştur. İlk kısım abdest, namaz, zikir, hac-umre, ana-babaya iyilik, sıla-i rahim, gusül, sadaka, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, havf, dünya için göz yaşı dökmek, reca ve Allah'a hüsnü zan, Hz. Peygamber'e salât getirmek ve lâ ilâhe illallah'ın beyanı şeklinde iman edenlere müjdeler içeren hadislerden oluşturulmuştur. Bu meselelerden bazıları Molla Musa'nın *Mealist İddialara Cevaplar ve Uydurulmuş Dine Çağırın Adam* isimli eserinde de tekrarlanmaktadır. (el-Celâlî, 2023, 90-101.; el-Celâlî, 2023, 49-57) İkinci kısımdaki başlıklar ise nemime, haram yemek, faiz, hükümde zulm, kibir, sultana yaranmaya çalışma, hulefâ-i raşidinin menakıbı, Ömer b. Abdülaziz'in menakıbı, kadınların hukuku, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, Şuayb ve Mûsâ peygamberlerin kavimlerinin helaki, riya, hased, gıybet, gazap, facirin yemini, yalan yere şahitlik, zina, tevbe, ihtikar, yetim malı yeme, ölüm, sulh, ramazan ve kurban bayramları şeklinde oluşturulmuştur. İki, üç, dört ve beşinci başlıklarda ise ilk iki başlıkta olduğu gibi detaylı alt başlıklandırmalar görülmemektedir.

Diğer eserlerinden farklı olarak bu eserinde yer alan hadislerin dipnotlarında ilk olarak hadislerin seçildiği kaynak, hadisin geçmiş olduğu başka kaynaklar, kaynaklar arasında lafız farklılıkları ve varsa senedlerinde herhangi bir problem bunlara dair kısa notlar ilave edilmiştir. (el-Celâlî, 2023, 20-22) Molla Musa'nın yararlandığı kaynakları ve ricalle dair malumatlara vukufiyetini göstermesi açısından bahsedilen hususiyetler kayda değerdir. Özellikle ilk bölümde hükmü umumi hadislerin seçildiği, talebeyi dini yaşantıya teşvik edip, günahlardan sakınmalarını sağlayacak tehzib-i ahlâk ve âdâbı gaye edinen hadislerin seçilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle talebelerin ve toplumun terakkisinin de hedeflendiği söylenebilir.

Hadisler haricinde kıssa, hikâye ve hikmetlere de eserde yer verilmiş, bunların da dipnotlarında ilgili kaynaklara atıflar yapılmıştır. (el-Celâlî, 2023, 23-24, 44 vd.) Hemen her konunun girişinde konuyla ilgili ayetlere yer verilmiş, tefsire ihtiyaç duyulan kısımları tefsir edilirken, hemen ardından ayetleri izaha yardımcı olacak hadisler seçilerek bunların da zaman zaman izahları gerçekleştirilmiştir. (el-Celâlî, 2023, 24, 32) Kimi zaman hadislerin yer aldığı eserler üzerine yazılmış şerhlerden doğrudan alıntılar yapılmış, kimi zaman da Molla Musa kendisi hadislere dair izahlarda bulunmuştur.

Reddiye ve Cevap Türü Eserler ve Güncel Hadis Tartışmaları

Molla Musa'nın hadisle ilgili görüşlerini büyük oranda güncel tartışmalara dair içeriklerle oluşturduğu reddiye ve cevap türü eserlerinden öğrenebilmekteyiz. O, *Mecmû'atu'r-Resâil*, *Mealist İddialara Cevaplar*, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*, *Ateist İtirazlara Cevaplar* ve *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* ve *Hadis İnkarcularına Cevaplar* isimli eserleriyle güncelliğini koruyan meselelerde görüşlerini kaleme almıştır. Bu eserler içerisinde özellikle *Hadis İnkarcularına Cevaplar* onun yöntemini bir arada görebilmek açısından ayrıca önemlidir. Molla Musa eserlerinden bazılarında oldukça sert bir dil kullanmıştır. Onun bu tavrını *Mealist İddiaları Cevaplar*'ın önsözünde görüleceği üzere dini meselelere karşı hassasiyeti ve âlimin takınması gereken tavırla ilişkilendirmek mümkündür. (el-Celâlî, 2022)

Molla Musa, *Mecmû'atu'r-Resâil*'in ikinci risalesinde "*Hucciyet'us-Sünne ve sünnetin hücciyetine delalet eden yedi delil*" başlığıyla hadis ve sünnetin dindeki yerine dair özet bilgiler vermektedir. (el-Celâlî, 2023; Ertürk, 2003; 7-29) Molla Musa bu yedi delili şöyle sıralanmaktadır; **1.** Hz. Peygamber'in hatadan korunmuş olması (İsmet), **2.** Ashabın Hz.

Peygamber'in sünnetine uydularının Allah tarafından onaylaması ve aksi manada herhangi bir şekilde ashabın uyarılmaması, **3.** Kur'ân'da şu durumların bildirilmiş olması; Hz. Peygambere iman ve onun kendisine indirilenleri beyan etmekle görevli olduğu; O'na uymanın farz olduğu; O'na uymanın Allah'a muhabbetle ilişkilendirilmesi; Allah'ın onu ayetlere uymak ve yaşayacağı her türlü zorluğa rağmen tebliğ vazifesini yerini getirmekle mükellef kılması, **4.** Hz. Peygamber'e Kur'ân ve benzeri şeylerin vahyolunduğunu bildiren hadisler; Hz. Peygamber'in sünnetine uyulmasını emretmesi ve hadislerinin dinlenilerek sonraki nesillere ulaştırılmasını istemesini haber veren rivayetler, **5.** Ahkâmın iptali, teklifin geçersizliğine yol açacak sadece Kur'ân'la yetinme söyleminin tenkidi, **6.** Sünnetin vahiy ya da vahiy mesabesinde iki çeşit oluşu ve **7.** İcma başlıklarıdır. (Uraler: 2016.; Osmânî: 2015, 15-75.; el-Celâlî: 2023, 144-163). Burada zikredilen 7 madde onun hadisle-sünneti eşdeğer gördüğünü, Hz. Peygamber'in dindeki konumuna dair geleneksel düşüncüyü kabul edip savunduğunu ve hadislere yönelik tenkitlere karşı duruşunun sebeplerini ortaya koyacak niteliktedir.

Yine bu eserde "Hadis inkarcılarının bazı şüpheleri" başlığıyla Dr. Abdülhalık'tan nakille sünnetin hucciyetine dair üç şüphe ve cevapları zikredilmektedir. Şüphelerden ilki "Kur'ân'da her şeyi açıklamak için ve hiçbir şey eksik bırakılmaksızın vahyin nazil olduğu bildirildiği halde sünnete neden ihtiyaç olsun" konuludur. Bu şüpheye dair şunlar söylenmektedir; Allah'ın her şeyi eksiksiz saydığı, kaydettiği yer levhi mahfuz olup her şey Kur'ân'da yer alıyor değildir. İkincisi "Allah Kur'ân'ı korumayı üzerine almışken, sünnet için aynı şey geçerli değildir" konulu şüphe. Bu konuda da şüpheye mahal yoktur. Allah, ağızlarıyla nurunu söndürmek isteyenlere karşı, ashabın ve ümmetin tavrıyla hem Kur'ân'ı hem de sünneti korumuştur. Üçüncü şüphe de "Sünnet eğer geçerli bir delil olsaydı yazılması emredilirdi" konuludur. Buna da sünnetin korunması yazılarak nakliyle değil onu aktaranların adaletiyle gerçekleşeceği, bu durumun aksine olarak ehli kitabın yazıyla kutsal kitaplarını nasıl tahrif ettiği hatırlatılmaktadır. (el-Celâlî, 2023, 153-154) Burada zikredilen delillerin bir kısmını Molla Musa tarafından hadislere yönelik eleştirilere verilen cevaplarda tekrar görmek mümkündür.

"Hadis inkarcılarına yönelik ulemanın bazılarından nakiller", "Zayıf hadisle amel hususunda ulemanın görüşleri" ve bu iki bölüme nispetle uzun sayılabilecek "Hadis inkarcıları hakkında rivayet edilen hadisler" başlıkları gelmektedir. (el-Celâlî, 2023, 155-162)

Molla Musa'nın hadis ve sünnetle ilgili tartışmalarda dayandığı temelleri inşa ve işaret açısından "Rasul s.a.v.'in hadislerinin sıhhati" başlığı ayrıca önemlidir. (el-Celâî, 2023, 163-168) Hadislerin sıhhatini inkâr edenlerin varlığından bahseden Molla Musa, bu iddianın bâtil olduğunu, görüşüne itibar edilen âlimlerin beyanlarıyla teyit etmektedir. Bu konuda görüşüne başvurduğu isimler, İbn Huzeyme (ö. 311/924), Cüveynî (ö. 478/1085), İbn Salâh (ö. 643/1245), Nevevî, Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Münâvî, Yusuf el-Karadâvî (1926-2022) ve Mansûr Ali Nâsif gibi âlimlerdir. Yine çağdaş araştırmacılardan Mustafa Sibai, Selahattin Polat, Ali Osman Koçkuzu ve Ahmed Hamdi Akseki de atıf yaptığı bazı isimlerdir. (el-Celâî, 2023, 163)

Mecmû'atu'r-Resâil'in hadisle ilgili kısmında şefaât, Hz. Peygamber'in zevcelerinin sayısı, kabir azabı, mehdi, deccal, nüzulü İsa, Hızır gibi başlıklar da hadisle ilgili meseleler arasında zikredilebilecek türdendir. (el-Celâî, 2023, 279, 291-295, 300-306, 308) Molla Musa bu gibi meselelere *Mealist İddialara Cevaplar* isimli eserinde de değinmekte, konuyla ilgili hadislerden bolca nakilde bulunmaktadır. (el-Celâî, 2023, 45-79)

Polemikçi yazarların iddialarına cevap vermek amacıyla yazdığı eserlerin ikincisi olan *Mealist İddialara Cevaplar*, bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. (el-Celâî, 2022) Girişte "Kur'âncılar Kimlerdir" başlıklı yazıyla bunların kimi özelliklerine yer verilmektedir. Birinci bölümde "Mealcilerin Sünnet Hakkındaki Şüpheleri ve Bunlara Verilen Cevaplar" mevzubahis edilmektedir. Bu başlıkta Kur'an bize yeter iddiası, sünnetin dindeki konumuna dair şüpheler ve bunlara bağlı tali tenkitlere cevaplar verilmektedir. İkinci bölümde "Mealcilerin inkâr ettikleri bazı hakikatler ve bunların cevapları" başlığıyla Kur'ân ve hadislerde yer almış, gayb, şefaât, Hz. İsa'nın nüzulü, deccal, cin vb meselelere dair tenkitler ve cevapları yer almaktadır. Üçüncü bölüm mealcilerin ayırt edici özelliklerine dair ipuçlarının yer aldığı "Mealistlerde sahabe ve ulemâ düşmanlığı" konusundadır. Eserin dördüncü bölümünde "Kur'ân-ı Kerim Işığında Peygamberlere İtiraz Edenlerin Bahaneleri" ve cevapları zikredilmektedir. Son olarak beşinci bölümde mealcilerin "uydurulmuş din-indirilmiş din", "Kur'ân bize yeter", "Peygamber de bizim gibi bir insandır", "Arkadaşımız Muhammed" gibi bazı tehlikeli sözleri ve Peygamber'in dindeki konumuna dair "Hadis İnkarcılarına Kırk Bir Ayet" başlıklı ayet derlemeleri yer almaktadır. Özellikle bu son bölümün bir önceki bölümdeki iddialara nazire olsun diye oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kitabın dikkat çeken diğer bir

yönü hadislere nispeten daha fazla olarak Kur'ân ayetleriyle ve akli istidlallerle iddialara cevap verilmiş olmasıdır.

Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar isimli eser de dini meselelerle ilgili otuz yedi iftirayı cevaplamaktadır. (el-Celâlî, 2023) İslam ümmetine düşmanlık eden Batı ülkelerinde kurulmuş komitelerin Türkiye'de zuhur eden versiyonlarıyla mücadele amacıyla yazıldığı söylenen eserde hadis meseleleriyle ilgili de bazı başlıklar yer almaktadır. On altıncı iftira başlığıyla "Buhârî'yi çöpe atın aymazlığı", on sekizinci iftira başlığıyla "Kur'ân bize yeter söylemleri", yirmi beşinci iftira başlığıyla "Kur'ân ve sünnet aleyhindeki iddiaları ve bunun sebepleri" doğrudan hadislerle ilgili başlıklardır.

Ateist İtirazlara Cevaplar isimli eser de reddiye ve cevap türü eserler içerisinde hadis ve sünnetle ilgili hemen hemen hiçbir başlığın yer almadığı, dini konuları polemik unsuru yapan ateist çevrelerin İslâm diniyle ilgili şüpheler meydana getirmek için Kur'ân-ı Kerîm'e yönelttikleri eleştirileri ve bunlara Molla Musa'nın cevaplarını içermektedir. (el-Celâlî, 2023)

Molla Musa'nın *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* isimli eseri de doğrudan Mustafa İslamoğlu'nun dini meselelere dair bazı söylem ve iddialarını mevzubahis edinmektedir. Bundan önceki eserlerde İslamoğlu'nun adı muhtelif başlıklarda geçmişse de Molla Musa'ya göre hadis inkarcılarının başında gelmesi dolayısıyla onun iddialarının ayrı bir kitap halinde cevaplandırılması uygun görülmüştür. Bu eserinde Molla Musa, İslamoğlu'nun halini dönemlere ayırmakta, ilk zamanlardaki konuşmalarında herhangi bir probleme rastlamadığını ancak sonraki konuşmalarında bu tavrının şaşırtıcı şekilde değiştiğini söylemektedir. Onun bu değişen tavrını Mirza Gulam Ahmet'e benzetmekte ve İslamoğlu'nun sonu hakkında bazı endişelerini dile getirmektedir. (el-Celâlî, 2023, 19-24) Otuz yedi başlık altında İslamoğlu'nun söylem ve iddialarına cevaplar verdikten sonra eserini "İslamoğlu'na ihtar" ve "Tavsiyelerim" başlığıyla sonlandırmaktadır.

Molla Musa'nın hadis ilimlerindeki müktesebatını ortaya koyan *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* doğrudan hadislerle ilgili olup gelecek başlıklarda bu eser üzerinde detaylı durulacaktır.

Güncel Hadis Tartışmaları başlığında zikredilen eser ve bölümlerin muhtevasını dikkate alarak incelememize "Tenkide Muhatap Olan Fikir Sahipleri" ve "Molla Musa'nın Tenkid Edilen Rivayetlere Yönelik Savunu Yöntemleri" başlıkları altında devam edeceğiz.

A. Tenkide Muhatap Fikir Sahipleri

Molla Musa, *Mecmû'atu'r-Resâil* vd. bazı eserlerinde görüldüğü üzere ümmetin tuttuğu yolun aksine görüşler ortaya koymayı doğru bulmamaktadır. Görüşleriyle sevâd-ı âzamdan ayrılanların nasları anlama ve yorumlamada sorun yaşadıklarını ayrıca dile getirmektedir. Takvalı olmama ve Allah korkusundan uzak olma; meşhur olma sevdaları, bazı idarecilere yanaşma tavırları ve Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmamaları onları bu yanlış duruma düşürmüştür. Onların bu hallerindeki ısrarı, Molla Musa'yı önceki ulemanın eserlerinden yararlanarak yeni eserler yazmaya sevk etmiştir. (el-Celâlî, 2023)

Molla Musa, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar ve Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevaplar* eserlerinde ifade ettiği üzere yaşananlar karşısında suskun durmayı doğru bulmamakta, hak ve batıl mücadelesinde ilim ehlinin yerini alması gerektiğini söyleyerek kendi dahil ulemâyı vazifeye davet etmektedir. (el-Celâlî, 2022.; el-Celâlî, 2023)

Molla Musa'nın eserlerinde "hadis inkarcıları" ifadesi özellikle *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*'da eserin başlığı dahil sıkça karşımıza çıkmaktadır. (el-Celâlî, 2022) O, bu ifadeleriyle tenkide tabi tutacağı görüş sahiplerini hadis karşıtı ve inkarcısı olarak nitelemektedir. (İbn Kuteybe: 2017.; Amr: 2014.; el-Celâlî, 2022, 171)

Molla Musa'nın hadislerle ilgili detaylı incelemeler gerçekleştirdiği başlıkların yer aldığı bu eserinde, eleştiri sahiplerinin birebir kimler olduğu ve eleştirilerinin detaylı anlatımına genellikle rastlanmamaktadır. Ancak diğer reddiye ve cevap türü eserlerde iddia sahiplerini iddialarıyla birlikte zikrettiği görülmektedir. Özellikle *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* eserini sadece Mustafa İslamoğlu'na reddiyeye tahsis etmiştir.

Molla Musa, *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*'ın "Giriş" ve "Sonuç" kısmında eleştirilerinin detaylarına değinmeksizin bazı isimlere açıkça, birkaç yerde de ima yoluyla işaret etmektedir.

Molla Musa, bu eserinin giriş kısmında Hz. Peygamber ve ashâbına karşı olumsuz bir hava oluşturmaya çabalamakla nitelediği hadis inkarcılarını şu ifadelerle anmaktadır: "Türkiye'deki hadis inkarcılarının ortaya attıkları bu iddialar, onların bazen itiraf ederek eserlerine atıf yaptıkları, bazen de fikir ve görüşlerini kendilerine mal ederek piyasaya sürdükleri selefleri olan Yahudi oryantalist Goldziher, Nöldeke, W. Montgomery Watt, Fransız oryantalist Leon Borche, dalâlet fırkalarının liderleri Mirza Gulam Ahmet el-

Kadiyanî, Gulam Ahmet Perviz, Mirza Ali Muhammed eş-Şirazî, Mirza Hüseyin Ali, Ebûlfedâil el-İranî ve Amerika’da yaşayan, kendisini Resûl olarak tanıtan, hatta miraca gittiğini iddia eden Reşad Halife’nin ortak saldırı noktalarıdır. Böylece birçok batılı müsteşrik ile doğulu yazarın iddialarını süsleyip tekrar tekrar gündeme getirdikleri görülmektedir.” (Yücel: 2013; Hatiboğlu: 2009, 45-68.; el-Celâlî: 2022, 14) O, bu ifadeleriyle selef-halef hadis inkarcılarının ortak saldırı noktasının Hz. Peygamber’in sünnet-i seniyyesi ve nebevî hadisleri olduğunu düşünmektedir. (el-Celâlî, 2022)

Molla Musa, eserin girişinde yer vermediği hadis karşıtı ya da inkarcısı olduğu söylenen çağdaş isim ve görüşlerini sonuç kısmında, hadislerin Kur’ân’a arzına dair değerlendirmelerde bulunurken şu ifadelerle zikreder: “Azimabadî’nin dediği bu akıbet güya Kur’ân adına hadisleri reddeden, Kur’ân’ın ifadesiyle Allah ile Peygamberinin arasını ayıran herkesi beklemektedir. Gulam Ahmet, Reşad Halife, Yaşar Nuri Öztürk, Edip Yüksel, Mustafa İslamoğlu ve benzerleri bu akıbetin misalidir. Bunların bir kısmı tamamen yoldan çıkmış, peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Diğer bir kısmı da Kur’ân’dan sonra Peygamberin yetki ve rollerini ortadan kaldırmak suretiyle kendisini peygamber konumuna oturtmuştur.” (el-Celâlî, 2022, 170, 267)

Molla Musa, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*’ın girişinde de İsrâ ve Mirac olayını inkâr ettiği gerekçesiyle İsrâfil Balcı’nın ismini açıkça zikretmektedir. O, konuyla ilgili şiî, mûtezilî ve ehl-i sünnete mensup alimlerin 22 adet tefsirine baktığını ve Balcı’nın konuyla ilgili görüşlerine bunların hiçbirinde rastlamadığını söyleyerek tenkit etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 11-14) Bu eserin "Modernist İddialara Cevaplar" başlıklı giriş yazısında da Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Abdülaziz Bayındır, Caner Taslaman, Emre Dorman, İlhami Güler ve Mustafa Öztürk gibi isimleri "Tahrif Örgütü" başlığı altına dahil ederken, eserin muhtelif yerlerinde, bazı iddialarını cevaplarırken de tekrarlamaktadır. (el-Celâlî, 2022, 15)

Hadis İnkarcılarına Cevaplar’ın bir diğer yerinde de oryantalistlerle modern takipçilerinin irtibat ve gayelerini şu şekilde ifade etmektedir;

“Maalesef itiraz edenler, kaynaklarına inmeden Avrupalı oryantalistler tarafından hazırlanıp 100 sene önce Hindistan ve Pakistan’da, çağımızda da Mısır ve Türkiye’de hazır bir liste halinde tekrar tekrar gündeme getirmeye çalışmaktadır. Bu da bunların tüm

hadisleri itibarsızlaştırmaya ilişkin yaptıkları çabalardır.” (Suyûtî: 2002.; Güler: 2015, 299-314.; el-Celâlî: 2022, 144, 149, 155).

Molla Musa, “Deve İdrarı ve Sütü ile İlgili Hadis-i Şerif” başlıklı makalenin girişinde ilgili hadisin, “İlhan Arsel ve Turan Dursun gibi ateist/materyalist” yazarlar tarafından Hz. Peygamber’in şahsiyet ve sünnetine karşı kullanıldığını ifade etmektedir. Yine aynı hadis ile ilgili yorumların yapıldığı takip eden sayfalarda, “hadis üzerinde şöhret ve kuvvet kesp etmeye gayret gösteren malum şahsın bir şişe deve idrarı ile gelmesi ve muhababına “al şu idrarı iç” demesi, onun İslâm ahlâkından nasibini almadığını gösterir” ifadeleriyle Caner Taslaman’ı işaret ettiği anlaşılmaktadır. (el-Celâlî, 2022, 57, 64) Yine aynı şekilde acve hurmasının zehrin zararına engel olacağına dair rivayetin eleştirisine yapılan savunuda da benzer şekilde Caner Taslaman’a işaret edildiği görülmektedir. (Bolat, 2019; 74-86.; el-Celâlî, 2022, 187)

Alıntılardan anlaşıldığı üzere Molla Musa, hadis karşıtı ya da inkarcılarını fikir kaynakları açısından birbirleriyle irtibatlı görmekte, eserlerinde de bunu ortaya koymaktadır.

B. Molla Musa’nın Tenkid Edilen Rivayetlere Yönelik Savunu Yöntemleri

Hadis karşıtlarının gaye ve ayırt edici özelliklerini Molla Musa’nın tenkit edilen rivayetlere yönelik aşağıda zikredilecek savunusunun satır aralarında görmek mümkündür. Burada giriş mahiyetinde bazı özelliklerine kısaca değinilecektir.

Molla Musa son iki yüzyıllık süre içerisinde yaşamış hadis inkarcılarının isimlerini *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eserinde sıraladıktan sonra onların hadislerle ilgili niyet ve düşüncelerine “Bunların bir kısmı tamamen yoldan çıkmış, peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Diğer bir kısmı da Kur’an’dan sonra Peygamberin yetki ve rollerini ortadan kaldırmak suretiyle kendisini peygamber konumuna oturtmuştur” ifadeleriyle eserin hemen girişinde değinmektedir. (el-Celâlî, 2022, 267) Yine aynı eserde Hz. Peygamber’in şahsiyetine ve nübüvvetine ateistlerin rivayetlerle hücum ettiğini, mealistlerin de sünnet ve siretine karşı rivayetleri, kimi zaman Hz. Peygamber’i savunmak niyetiyle denilerek, kullandıklarını ayrıca ifade etmektedir. Molla Musa’ya göre bundan muratları “kendi heva ve heveslerine göre bir din anlayışı oluşturmaktır.” (el-Celâlî, 2022, 57, 109, 126, 140)

Molla Musa'nın değinisi bununla sınırlı değildir. Eserde incelediği hemen her bölümün başında ya da sonunda yine eleştirilerini sıralamakta ve hadis inkarcılarının tenkit ettiği tutumlarının sebeplerini zikretmektedir. Onun zikrettiği sebepler muhataplarını iyi takip ettiğini, arka plan okumasını yerli yerince yaptığını göstermesi açısından kayda değerdir. Örneğin, “9. Hz. Peygambere Sihir Yapılması ile İlgili Hadis-i Şerif” başlıklı bölümün girişinde “Hadis inkârcıları bir taraftan Hz. Peygamber’in beşeriyet yönünü vurgulayarak onun bizlerden farklı olmadığını, sadece bir “postacı” gibi Hz. Cebrail’den vahiy getirdiğini, bunun dışında her konuda diğer insanlardan farklı olmadığını söylerken...” ifadeleriyle Hz. Peygamber’in konumunun muhataplar nazarındaki yerini ortaya koymaktadır. Molla Musa'nın, bu değerlendirmesinin temellerini *Mecmû‘tu’r-Resâil*’inde Hz. Peygamber’in sünnetinin hucciyetiyle ilgili açtığı müstakil başlıkta attığını zikretmiştik. (el-Celâlî, 2022, 144)

Molla Musa'nın hadis inkarcılarının gayelerine dair ciddi endişeler taşıdığı ayrıca söylenmelidir. O, hadis inkarcılarının gayretlerini Kur’ân ve sünneti birbirine karşı göstermek olarak değerlendirmektedir. Bu gayret sonuç bulduğunda Kur’ân ayetleri anlaşılabilir olacak, herkes heva ve hevesine göre Peygambersiz din anlayışıyla Kur’ân’ı yorumlamaya başlayacaktır. (el-Celâlî, 2022, 17-18, 186) İş bununla da kalmayacak, nihayetinde Kur’ân ayetlerinin tarihselliği hatta Kur’ân’ın beşer sözü olduğu, dolayısıyla da Peygamber tarafından kaleme alındığı/uydurulduğu rahatlıkla iddia edilebilecektir. (Yurt: 2019.; Görgün: 2022.; el-Celâlî, 2022, 18).

Molla Musa’ya göre rivayetlerin bağlamlarından kopartılıp çarpıtılarak değerlendirilmesi de hadis inkarcılarının ayırt edici özelliklerindedir. Bu özelliklerini görmek açısından *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eserin “kadınların kocalarına secde etmelerini” konu edinen başlık önemlidir. (el-Celâlî, 2022, 19) Bu başlıkta bağlamlarını birbirleriyle tamamlayan rivayetlerin bağlamlarından bağımsız, günün zihin kargaşasının ürünü olarak yorumlandığı düşüncesi ortaya koyulmaktadır. Molla Musa'nın deve idrarı ve sütüyle ilgili hadisin savunusunda kullandığı “sadece hastalara uygulanan bir tavsiye olduğunu bile bile, sanki bütün Müslümanlar ve bütün sahâbiler böyle bir iş yapmış gibi olayları çarpıtmanın idrar içmekten daha büyük bir günah olduğunu bilmiyor musunuz?” ifadeleri de hadis inkarcılarının ayırt edici özelliklerinden olan çarpıtma temayüllerine işaret etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 65-66)

Hadislerin Kur'ân'a arz edilerek tenkit edilmesi düşüncesi Molla Musa'nın hadis inkarcısı olarak nitelediği kimselerin en belirgin özelliklerindedir. (Hansu: 2022, 79-150.; el-Celâlî, 2022, 132). Takip eden başlıklarda bu ayırt edici özelliğe dair örnekler bolca görülecektir.

Hadislerin akla uymadığı gerekçesiyle tenkidi de Molla Musa'nın dikkat çektiği, hadis inkarcılarının ayırt edici özelliklerindedir. Hadis İnkarcılarına Cevaplar isimli eserinde kadının namazın önünden geçmesiyle ilgili hadisin izahında onun akılla ilgili yorumları önemlidir; "Fihakika inkâr gerekçeleri aklîdir. Peki, akıl; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözünü reddetme açısından kabul edilir bir tartı mıdır? Aklın, hadisi nesh etme, iptal etme, yok sayma yetkisi var mıdır? Aklın zabtı yok mudur? Akıl, hadis karşısında kontrol altına almak gerekmiyor mu? Her aklın, farklı anlama yönü vardır, birine göre ters gelen, diğerine göre doğru gelmektedir, bu durumda hangi akıl doğrudur? Eğer akıl, nassı inkâr ve kabulde yeterli kıstas ise Kur'ân'da birçok aklın/mantığın kavramakta zorlandığı bazı âyetler vardır. Bu durumda inkâr mı edilmelidir? Kur'ân'ın akla uymayan âyetlerine kuşkuyla mı bakılmalıdır? Örneğin Kur'ân'da geçen İsa (a.s.)'ın babasız doğması ile ilgili âyeti akılla nasıl izah ederiz? Örneğin, Ashâb-ı Kehf'in 300 küsür sene yemeden içmeden uyumasını, sonra da uyanmasını nasıl izah edeceğiz? Örneğin Peygamberin bir gece, yatağından Mescid-i Aksa'ya gece yürüyüşünü nasıl izah edeceğiz? Meleklerin varlığını nasıl akılla ispat edebiliriz? İsa (a.s.)'ın eliyle ölülerin -Allah'ın izniyle- dirildiğini nasıl izah edebiliriz?" (el-Celâlî, 2022, 167) Molla Musa, aklın yetersizliğine ve gelişmeye ihtiyaç duyan yönüne dikkatleri çekerek akla arzın bir yöntem olarak kullanımının sakıncalarına işaret etmektedir.

Hadis inkarcılarının gaye ve ayırt edici özelliklerini özetledikten sonra Molla Musa'nın tenkit edilen hadisleri savunurken kullandığı yöntemlerin tespit ve değerlendirmesine geçebiliriz.

Hadislerin Kur'ân Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Molla Musa'nın hadis savunusunda kullandığı yöntemlerin başında hadislerin Kur'ân çerçevesinde değerlendirilmesi gelmektedir. O, *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*'ın giriş yazısında Allah'a ve Peygamber'ine itaati emreden ayetleri sıralamakta, eserin sonunda da hadis inkarcılarının samimiyetlerinden şüpheyle Kur'ân'a arz hususunda samimi iseler Kur'ân'ın bize örnek gösterdiği Hz. Muhammed'in sözlerine, fiillerine ve takrirlerine

uymak gerektiğinden bahisle “Hadis İnkarcılarına Kırk Ayetle Uyarı” başlıklı yazısıyla ikazlarda bulunmaktadır. (el-Celâlî, 2022, 9-11)

Molla Musa, Hz. Peygamber’e ve dolayısıyla da hadislerine ittibanın gereğini, bahsedilen başlıklardaki ayetlerle temellendirmektedir. Ancak o, hadis inkarcılarının “Kur’ân’a arz hadisi” olarak bilinen meşhur rivayete atıfla hadisleri “Kur’ân bize yeter” söylemiyle gelişigüzel tenkitlerine karşıdır. (Yıldırım: 2019.; Yıldırım: 2020.; Yıldırım, 2021, 987-1006.; Kandemir: 2018.; Yavuz, 2020; 157-162.; el-Celâlî, 2022, 194). O, Kur’ân’a arz rivayetini, selefın izahlarına dayanarak “hâricî, zındık ve Râfızîlerin uydurdukları batıl bir söz” olarak görmektedir. (Sabri: 2022, 110-113.; el-Celâlî, 157, 264-268). Bu rivayetin karşısında, *Mecmû’atu’r-Resâil*’de sünnetin vahiy kaynaklı olduğuna delil olarak kullanılan, “erike hadisi” olarak da bilinen, ahir zamanda ortaya çıkacak bir topluluğun, arkalarına yaslanıp sadece Kur’ân’a uymayı emrederek, yine Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e uymayı emreden ayetlerini geçersiz kılacaklarını bildiren hadisi zikretmektedir. (Hansu: 2022, 21-46.; el-Celâlî, 2023, 146). Bunun yanı sıra yine O, *Mealist İddialara Cevaplar* isimli eserinde Kur’ân’da Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı açıklama görevi verildiğine ilgili ayeti işaret ederek değinmekte; Hz. Peygamber’in bu görevini de Kur’ân’ın anlaşılmasıyla birlikte düşünmektedir. (el-Celâlî, 2022, 15-16)

Molla Musa, *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eserinde ifade ettiği üzere Kur’ân’a arz ederek hadisleri tenkit ettiğini iddia eden hadis inkarcılarının bu yöntemi yeterince gerçekleştirmekten aciz olduklarını da düşünmektedir. “İsrailoğulları olmasaydı et kokmaz, Havva olmasaydı kadınlar ihanet etmezdi” hadisinde ortaya koyduğu düşünceler onun hadis inkarcılarının tavrının yetersizliğine yöneliktir. Molla Musa’nın ilgili yöntemin uygulanmasındaki probleme dair eleştirilerini aynen naklediyoruz;

“Hadis inkârcıları veya mealciler her seferinde hadisleri Kur’ân’a arz edelim diyorlardı. Şimdi ise bu söylemlerini terk etmiş durumdalar. Bunlar kavrayamadıkları hadisleri Kur’ân’a arz etme yerine kendi kısır akılları ve kıt bilgilerine arz ediyorlar. Kur’ân ve hadise ilişkin bilgileri olmayınca ucube bir durumla karşı karşıya geliyorlar. Yukarıdaki hadisi Kur’ân’a arz etmiş olsalardı belki gerçeği anlayacaklardı. Şimdi onların yerine biz bu hadisi Kur’ân’a arz edelim..” (el-Celâlî, 2022, 145)

Molla Musa, yine aynı eserinde hadis inkarcılarının tenkit ettiği hadisleri izah ederken Kur’ân’a arzın ne şekilde gerçekleştirilebileceğine dair örnek bir tutum sergilemektedir.

“Eğer Allah’tan başkasına secde edilmesini emredecek olsaydım” konulu rivayete bağlam ve dil açısından izahlar getirdikten sonra, bu konudaki rivayetlerin Kur’ân’la uyumlu olduğuna işaret ederek Enbiya Sûresi 22. Ayetinde “eğer yeryüzünde iki ilah olsaydı yer yüzü fesada uğrardı...” ifadelerindeki "lev" (لو) edatıyla rivayeti ilişkilendirmekte, ayet ve hadisin mübalağa içerdiğini söylemektedir. Ayetten anlaşıldığı üzere burada iki ilahın varlığı kabul ediliyor değildir. (el-Celâlî, 2022, 26)

Tenkide maruz kalan, “uğursuzluğun üç şeyde olduğu”nu bildiren rivayetlerin izahı da Molla Musa’nın hadislerin Kur’ân’a arzı ne şekilde uyguladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Molla Musa, Buhârî’nin *Sahîh*’indeki bablardan birini seçerek onun hadisi ne şekilde Kur’ân’a arz ettiğine şu ifadelerle işaret etmektedir; “Buhârî burada bir bab (konu) başlığı olarak şöyle demektedir: “Allahu Teâlâ’nın “Şüphesiz ki sizin eşlerinizden ve evlatlarınızdan olup da size düşman olanlar vardır!” sözü ile kadınların uğursuzluğundan korunma bahsi”. İmam Buhârî söz konusu hadisi Kur’ân’a arz ederek sunmuş, böylece hadiste geçen “شؤم” (şu’m): uğursuzluk” dan maksadın âyette geçen “udvan: düşmanlık” manasına geldiğini ifade etmiştir. Bu da hadiste geçen ve Türkçe’ye tercüme edilirken “uğursuzluk” anlamı verilen “şu’m/ شؤم” kelimesinin aslında Hz. Peygamber tarafından hakikî anlamda değil, mecazî veya kinâye anlamında kullanıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ne yazık ki hadis düşmanları, Buhârî’yi kötü gösterip hadisi de uydurma diye nitelenmek için yine “cimbızlama yöntemini” kullanarak bir ilmî işgüzarlık yapmışlardır. Güya hadisi Kur’ân’a arz ederek reddetmişlerdir. Sanki İslâm ümmetinin kahir ekseriyetinin kabulüne mazhar olan İmam Buhârî ile hadis âlimleri Kur’ân’dan habersizdirler de kendileri 1400 sene sonra ilk defa Kur’ân’ı okumaktadırlar!!!” (el-Celâlî, 2022, 43, 173)

Hz. Musa’nın ölüm meleğini tokatladığını bildiren rivayetlerin izahında da Molla Musa Kur’ân kıssalarına atıf yaparak rivayetin sağlamasını gerçekleştirmektedir. Musa’nın çocukluğu, Musa-Firavun, Musa-Hızır, Musa-Şuayb, Musa-İsrailoğulları, Musa-Harun, Musa-Kavga eden gençler gibi doğrudan Hz. Musa ile ilgili içerisinde ilginçlikler barındıran kıssalarla rivayetin anlaşılır kılınmasını hedeflemiştir. (el-Celâlî, 2022, 50) Molla Musa, Hz. Meryem’in yanına bir meleğin insan suretinde gelişini ve onun meleği insan sanmasını da Kur’ân’dan naklederek, alışılmışın dışında yaşanmış olaylarla rivayeti anlaşılır hale getirmeye çalıştığı görülmektedir. (el-Celâlî, 2022, 50)

Tenkrit ettiği hadis inkarcularının problemlerine işaret açısından bu rivayetin ardından yaptığı eleştiriler de kayda değerdir. İlgili paragrafta o, mecaz ifade eden ayetleri tevilde çaba sarfeden "modernist ve mealistlerin", söz konusu hadisler olduğunda teville gerek duymaksızın doğrudan rivayetleri tenkit ve reddedişlerini samimi ve tutarlı bulmamaktadır. Bu davranışın ardında da kötü niyetin aranacağını ifade etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 56)

Hz. Peygamber'in değişik vesilelerle beddua ettiğini bildiren rivayetler de Hz. Peygamber'e yakıştıramadıkları için hadis inkarcuları tarafından tenkit edilmektedir. Ancak Molla Musa, Kur'an'da Allah ve diğer Peygamberlerin bazıları hakkında beddua ve lanet ettiklerini gösteren ayetleri hatırlatarak, hadislerin Kur'an'a arzının yine yeterince ve ciddiyle yapılmadığına işaret etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 192, 195)

Molla Musa'nın temas ettiği problemlere de kısmen işaretler içeren, Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'nin şu değerlendirmelerini burada hatırlamak yararlı olacaktır;

"...Hadisler Kur'an'a arz edilirken, Kur'an algısının, sünnet anlayışının ve zihni önceliklerin farkına varılması, ayrıca fıkıh usulü ve tefsir ilimlerinin dikkate alınması daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasını sağlayacak, metin tenkidini –Salahattin Polat'ın deyimiyile- "her kapıyı açabilecek bir maymuncuk" olmaktan çıkarmaya yardımcı olacaktır." (Kuzudişli: 2015, 127)

Rivayetleri Bağlamında Değerlendirmek

Rivayetleri bağlamında değerlendirmek de Molla Musa'nın üzerinde önemle durduğu bir diğer hususiyettir. O, *Hadis İnkarcularına Cevaplar* ve *Mealist İddialara Cevaplar*'da "hadis düşmanları ayet ve hadisleri bağlam ve mefhumundan kopartarak kendi ideolojik eğilimlerine göre tevil ediyorlar" ifadeleriyle, problemin boyutuna işaret etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 158.; el-Celâlî, 2023, 9)

"Eğer Allah'tan başkasına secde edilmesini emredek olsaydım kadının kocasına secde etmesini emrederdim" rivayeti hadis kaynaklarında kimi zaman bağlamını ortaya koyacak şekilde kimi zaman da bağlamı zikredilmeksizin nakledilmiştir. Bağlamın farkında olan Molla Musa, ilgili rivayetin farklı kaynaklardaki versiyonlarına işaretle dikkati rivayetin bağlamına çekmektedir. (el-Celâlî, 2022, 19-25)

Rivayetin bağlamıyla ilgili şunlar nakledilmektedir; Kays b. Sa'd Hire'ye gelmiş, orada başkumandanlarına secde edildiğini görmüş, Hz. Peygamber'i secdeye daha layık görerek bu düşüncesini Hz. Peygamber'e açmıştır. Hz. Peygamber bu durumun mümkün olmadığını ifade ettikten sonra "Eğer ben birinin diğerine secde etmesini emrederdim, kadınların kocalarına secde etmelerini emrederdim. Çünkü Allah kadınlar üzerine kocaları için bir hak koymuştur" buyurmuştur. Rivayet bağlamıyla değerlendirildiğinde şunlar söylenebilecektir; rivayet temsil içermekte ve lev-eğer ifadesi farazi olup hakikat ifade etmemekte, rivayette mübalağa sanatının kullanıldığı anlaşılmaktadır. (el-Celâlî, 2022, 20, 26)

Hadis İnkarcılarına Cevaplar'ın "Deve idrarı ve sütü ile ilgili hadisi şerif" başlığında da Molla Musa'nın hadisi yorumlamak için bağlam aradığı görülmektedir. Farklı kaynaklardan metindeki bağlamı yakalamaya çalışan Molla Musa, Ureyne kabilesinden bir grubun Medine'ye geldikten sonra hastalandıkları gerekçesiyle Hz. Peygamber'in deve idrarı ve süt karışımıyla şifa bulma tavsiyelerine uymak için yanına gittikleri çobanı öldürmeleri ve bunun neticesinde kendilerinin de karşılık olarak öldürülerek cezalandırılmalarını bildiren rivayetin içerdiği eziyetli öldürmeye dair kısımlar sebebiyle tenkidini doğru bulmamaktadır. Taberânî'nin rivayetinde bahsi geçen olay "Allah ve resulü ile savaşanların cezası..."nı konu edinen ayetin nüzul sebebi olarak görülmekte, Ureyne kabilesinden suçluların cezasını ise Müslümanlara karşı cinayet işleyen mürtetlere uygulanan bir ceza olarak yorumlamaktadır. (el-Celâlî, 2022, 62-63) Bu yorum, rivayetin bağlamında değerlendirilmesi neticesinde normal karşılanabilecek türdendir.

Hadis İnkarcılarına Cevaplar'da yer aldığı üzere Molla Musa'ya göre "Gömen anne ve gömülen kızın her ikisinin de cehennemde olduğunu" ifade eden rivayetin doğru anlaşılması için bu konuda rivayet edilen hadislerin bağlamında değerlendirilmesi icap etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 202) Hadisi izah ederken tefsir kitaplarına da atıf yapan Molla Musa, hadisin sahih olduğunu, hadisin arka plan okumasının yeterince yapılmadığını, hadisin özel bir durum için söylenmiş olup, diri diri toprağa gömülen fitrat üzere doğmuş kızın cehenneme girmeyeceğini, cehenneme girecek olanın anne ve kızın ebesi olduğunu, dille ilgili beyanların da delaletiyle ortaya koymuştur. (el-Celâlî, 2022, 208)

Rivayetlerin Farklı Versiyonlarını Bir Araya Getirmek

Molla Musa'ya göre rivayetlerin farklı senetlerini bir araya getirmek, önceki başlıkta görüldüğü üzere bağlamın tespitinde önemli olmakla birlikte hadisin sıhhati hakkında kanaatin güçlenmesine de yardımcı olacaktır. *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eserin muhtelif yerlerinde bolca örneklere rastlandığı üzere, Molla Musa'ya göre, nasıl Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın muradını anlamak için ayetlerin bir araya getirilip bütüncül olarak değerlendirilmesi gerekiyorsa aynı şekilde hadisler de bir araya getirilmelidir. Böylece hadisler hakkında isabetli yorumlar yapılabilecektir. (el-Celâlî, 2022, 119-120)

Bu konuda ilk örneği “irin ve yara ile ilgili hadis-i şerif” konulu hadisin izahında görmekteyiz. Kocanın karısı üzerindeki hakkını konu edinen hadisin farklı senetleri zikredildikten sonra farklı isnatların bir araya getirilmesi, ravilerinin ma'rûf ve malum olmasıyla hadisin yer aldığı kaynaklar sıhhat için referans sayılmaktadır. (el-Celâlî, 2022, 34)

“Uğursuzluğun üç şeyde olduğunu” bildiren rivayet de lafız açısından farklı rivayetlerin bir araya getirilmesine dair iyi bir örnektir. Molla Musa burada, uğursuzluğun üç şeyde olduğunu bildiren rivayetin yanı sıra “şayet uğursuzluk olsaydı”, “uğursuzluk diye bir şey yoktur”, “uğursuzluk veya başkası yüzünden uğursuzluğa maruz kalma yoktur”, “uğursuzluk yoktur, bu rivayetlerin aksine bazen “şu üç şeyde bereket ve uğur vardır” ifadelerine bağlı olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Mana bakımından hadis kitaplarının “üç şeye uğursuzluk vardır” cümlesinden ziyade “uğursuzluk yoktur” ifadesini rivayet ettikleri, ancak her iki lafız da beraberce rivayet ederek okuyucuya doğru hükme varma konusunda yardımcı oldukları çok net bir şekilde görülmektedir. Hadis, sahih olmakla birlikte, sahâbe arasında farklı anlaşıldığı da görülmektedir.” (el-Celâlî, 2022, 42)

“Ölünün ardından ağlanması durumunda ölüye azap edileceğini” bildiren rivayet de farklı versiyonlarıyla bir araya getirildiğinde anlaşılır olmaktadır. Kur'ân'da suçun şahsiliğine delalet eden ayetlerden dolayı tenkit edilen bu rivayette muhataplar Yahudilerdir. Zaten imanla vefat etmemiş bir kimsenin, kibir, asabiyet, gurur ve şöhret duygularıyla ölümünden sonra yakınlarına üzerlerine ağlamalarını tavsiye etmeleri neticesinde ölümünden sonra da kabir azabı dahil, azap görecek olmaları yadırganacak bir durum değildir. (el-Celâlî, 2022, 72-78)

“Kadınların çoğunun cehennemde olduğunu” bildiren rivayet de hadis inkarcıları tarafından cinsiyetçilik eleştirisiyle tenkide uğramaktadır. Oysa ilgili rivayetin tüm isnatları bir araya getirildiğinde ortaya çıkan manzara farklıdır. Bu rivayetin işaret ettiği mana cinsiyetçilikle ilgili olmayıp, modern psikolojinin de belirttiği gibi kadınların fazlaca işlediği lanet ve kocaların eliyle kendilerine ulaşan nimetlere karşı nankörlük etmeleridir. (el-Celâlî, 2022, 166)

Rivayetlerin farklı senetlerinin bir araya getirilmesiyle rivayetin sıhhatine dair kanaatlerin oluşmasına katkı sağlanacağı “kadınlara yazı yazmayı öğretmeyin” konulu rivayetin izahında da görülmektedir. Molla Musa’nın incelemesine göre kadınlara yazı öğretimini yasaklayan rivayetler zayıf hatta kimi hadis âlimlerince de mevzu görülmekte, kadınların yazı yazdıklarını ifade eden rivayetlerin sahih olup itibara değer oldukları ayrıca ifade edilmektedir. (el-Celâlî, 2022, 197)

Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere rivayetlerin farklı versiyonlarının bir arada değerlendirilmesi hem hadislerin anlaşılmasına hem de hadisin sıhhati hakkında kanaat sahibi olmaya imkân verecektir.

Fukahanın Rivayetleri Kullanımı

Rivayetlere getirilen fıkhi izahlar ve fukahanın hadislerle ilgili görüşleri de Molla Musa’nın üzerinde durduğu önemli bir meseledir. Mezhepsizliği telkin eden kimi görüşlerin dillendirildiği zamanımızda bu usulün nasıl bir boşluğu dolduracağı izahtan varestedir. Eserde yer alan hadislerin fukaha tarafından ne şekilde delil kabul edildiğiyle ilgili az ya da çok izahlarda bulunmaktadır. Bu durum onun medrese eğitimi boyunca meşgul olduğu fıkıh ilimlerinin hadislerin izahındaki tesirini görmek açısından kayda değerdir. Konunun önemine Molla Musa’nın *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*’daki şu ifadeleri ayrıca delalet etmektedir:

“Hadis inkârcıları mezhep müçtehitlerinin namaz kılmayanlarla ilgili görüşlerini çok ağır bulmuşlardır. Kendileri topluma bu dini çok yumuşatarak sert taraflarını kaldırmak niyetindedirler. Bu konuda deistlerle aynı düşündükleri görülmektedir. “Bu âlemin Yaraticısı vardır, ama Peygambere ve öğretilerine ihtiyaç yoktur” demeye getirmeye çalışıyorlar. Kendi tezlerini kabul ettirmek için hadislere ve âlimlerin görüşlerine cephe açmışlardır.” (el-Celâlî, 2022, 131, 151)

“Süt emen ve diğer gıdalardan beslenmeyen erkek çocuğun idrarının Hz. Peygamber tarafından su serpilerek temizlenmesine rağmen, kız çocuğun idrarını yaptığı elbisenin yıkanmasını” tavsiye eden rivayet bu hususta iyi bir örnektir. Rivayet, inkarcıların iddia ettiği gibi erkek ve kız çocuğu arasındaki ayrıma değil, çocukların idrarlarının farkına işaret etmektedir. Pek çok eserde yer alan rivayetin senetleri hakkında farklı görüşler olsa da hadisin sahihliği ortaya konulmuş, muhtelif mezhepler bu hadisten hükümler bina etmişlerdir. (el-Celâlî, 2022, 82-87)

“Namazı terk edenin hükmüyle” ilgili hadislerin savunusunda da Molla Musa, Hanefî ve Şâfiî mezhebine mensup alimlerin hadislerden çıkardığı hükümleri hadisin sıhhatine delil saymaktadır. (el-Celâlî, 2022, 127-128)

“Mürtedin öldürülmesiyle” ilgili rivayetten de hükümler çıkarılmış ve fukahanın bu konudaki görüşleri rivayete yönelik tenkitleri reddetmek için delil olarak görülmüştür. İlgili yorumlara göre dört mezhep mürtedin öldürüleceği hususunda ittifak halindedir. Mezhepler şeri delillerden istinbat ve istihraç ile hükümlerini vermişlerdir. (el-Celâlî, 2022, 135)

Deniz yolculuğunu yasaklayan rivayetin şerhinde de hem dil hem de fıkıh muhtevalı bir yorumdan sonra *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*’da şu izahlarda bulunmaktadır;

“Bu hadis لا تَرْكَبُ الْبَحْرَ ile değil de لا يَرْكَبُ الْبَحْرَ şeklinde yani malûm muzârî bir fiille başlamıştır. Bu anlamda hadiste mutlak emir yoktur. Bu da modernistlerin kendi fikirleri için hadisleri ne kadar saptırdıklarını ve tahrif ettiklerini açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca nehy anlamında olsa bile her nehy, mutlak anlamda yasaklamak değil; tavsiye niteliğinde de olabilir. Zira Fıkıh Metodolojisinde emirlerin vücûba delâlet ettiğini, ama her emrin de vücûba delâlet etmediğini; keza nehiylerin de harama delâlet ettiği gibi, ama her nehyin de harama delâlet etmediğini biliyoruz. Buradan da anlıyoruz ki bu hadis düşmanları, metodoloji ilminden de yoksundurlar.” (el-Celâlî, 2022, 159)

Hadislerde yer alan sakal bırakma emriyle ilgili olarak da Molla Musa, fukahanın kanaatlerini paylaşmakta ister sünnet ister vacip kabul edilsin bu konudaki rivayetlerin her halükârda sakal bırakmanın meşruiyetine delalet ettiğini söylemektedir. Kimi milletlerde adet olmakla birlikte İslam toplumunda durumun adet sınırını aştığı söylenerek insanların fitrat üzere yaratıldıkları fitrattan/yaratılıştan bir durum olduğu söylenmektedir. (el-Celâlî, 2022, 225-226)

Hadis Şerhleri ve Modern Çalışmalara Atıflar

Tenkit edilen hadislerin izahında Molla Musa'nın, hadis şerh çalışmaları vesilesiyle geçmiş ulemanın yorumlarına başvurarak, derin İslâm kültür ve medeniyet bilgisini değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Ona göre şerhlerde, hadislerin anlaşılmasına yarayacak pek çok ilave bilginin yanı sıra hadislerin sıhhatine dair değerlendirmeler de yer almaktadır. (el-Celâlî, 2022, 161) Böylelikle o, geçmiş birikimin güne taşınmasını mümkün kılmakta, günün kimi yazarlarının ilmî ve ilmi sunarken ki ahlâkî yetersizliğini bu şekilde ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. "Kavrayamadığımız bazı hadisleri inkâr etmek yerine onları kaynaklarından veya şerhlerinden araştırıp gerçeğini bulmamız gerekmektedir" derken bu hakikate işaret etmektedir. (el-Celâlî, 2022, 144) Molla Musa, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar* isimli eserinde de ilmi yetersizliklerin ortaya çıkardığı durumları işlediği müstakil bir başlık oluşturmuştur. (el-Celâlî, 2023, 91-97)

Uğursuzluğun üç şeyde olduğunu bildiren rivayeti konu edinen eserin üçüncü makalesi bu hususta zikre değerlidir. Burada Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne* isimli eserinden izahlarla hadisin sıhhat problemi olmadığını, hadisin geçtiği kaynakları, ev, at ve kadının uğursuz sayılmasının hangi şartlarda olacağını ortaya koymaktadır. (el-Celâlî, 2022, 39-40) Yine bu rivayet, Kadı İyâz'ın yorumuyla "eğer uğursuzluk olsaydı üç şeyde olurdu" şeklinde anlaşılması gerektiğine hamledilmektedir. (el-Celâlî, 2022, 44)

Buhârî ve Müslim dahil diğer bazı hadis eserlerinde yer alan, Hz. Musa'nın ölüm meleğine tokat attığını bildiren rivayetin izahında da Nevevî'nin Müslim şerhine atıfta bulunan Molla Musa, rivayetin mecaz ifadeler içerdiğini, meleğin insan şeklinde geldiği vb. bazı yorumları aktararak rivayeti anlaşılır kılmaya çalıştığı görülmektedir. Yine bu rivayetin izahı sadedinde İbn Huzeyme ve Hattâbî (ö. 388/998) gibi âlimlerin izahlarına atıf yapmaktadır. (el-Celâlî, 2022, 50-52) İlgili izahlarda olayın imtihan için bu şekilde cereyan ettirildiği, göz çıkarma olayının mecaz ifade ettiği, aslında hüccetle Musa'nın galibiyetini işaret edildiği ve Musa'nın insan kılığındaki meleklerle münazara, Musa'nın nefsi müdafaa gayesiyle mücadele ettiği şeklinde yorumlar aktarılmaktadır.

"Sinekle İlgili Hadis-i Şerif" başlıklı makalenin izahında da yine Nevevî'den nakille "bu hadisten maksat sineğin temiz olduğu değil bilakis tedavinin necasetten de olabileceği meselesidir" ifadeleriyle hadisi izaha çalışmaktadır. Bu naklin yanı sıra tıp, kimyacılık,

eczacılık ve kozmetik sanayisinde de necis ve haram sayılan insan ve hayvan kalıntılarının da kullanılabildiği hatırlatılmakta ve buralarda gösterilen teslimiyetin, söz konusu rivayet ve hadisler olduğunda aksi tavır sergilenmesi de samimi bulunmayarak eleştirilmektedir. Ayrıca eserin dipnotlarında modern bazı bilimsel çalışmalara atıflar yapıldığı da görülmektedir. (el-Celâlî, 2022, 70)

Erkek çocukla kız çocuğunun idrarlarının farkına işaret kastıyla iki çocuğun idrarları arasındaki farkı ortaya koyan önemli bir izahı Mübârekpûrî'ye (ö. 1935) ait Tirmizî şerhi *Tuhfetu'l-ahvazî*'den nakletmektedir. (el-Celâlî, 2022, 87-87)

Köpek, eşek ve kadının namazda kişinin önünden geçmesiyle namazın bozulacağını ifade eden rivayeti izah sadedinde, Nevevî, İbn Kayyim (ö. 751/1350), Aynî (ö. 855/1451) ve İbn Hacer gibi isimlere atıflarla namazın bozulmasından kastın, kalbi meşgul etme, dikkati dağıtarak ecrini azaltma yahut kişinin önünden geçen hiçbir şey namazı bozamaz hadisiyle neshedildiği manasına geldiği gibi yorumlar nakledilmektedir. (el-Celâlî, 2022, 172)

Kıyas ve Aklın Kullanımı

Molla Musa, Allah'ın Kur'an'da akli kullanmayı emreden ayetlerine işaretlerle, nasların akıl ve mantık kurallarına göre değerlendirilmesini dini bir zorunluluk olarak görmektedir. (el-Celâlî, 2022, 156.; Uraler: 2012, 68-85) Hadis inkarcılarının hadislere itirazları cevaplanırken Molla Musa, bazı kıyasları batıl bularak reddeder ve kendisi de itiraza sebep hususlarda kıyas yöntemini kullanarak "bunlara da itiraz edilecek mi" diyerek hadis inkarcılarının çelişkilerini ortaya koyduğu görülmektedir.

Ölünün ardından ağlanmasının ona kabirde azaba sebep olacağına dair hadisle ilgili hadis inkarcılarının üç müşkülle karşı karşıya olduklarını söyleyen Molla Musa, müşküllerden birinin, hayatta olanın işlediği bir suçtan dolayı ölenin azap göremeyeceğini söylemeleri olarak zikretmektedir. Molla Musa bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Bu üç husus da onların kıyas maa'l-farık yani basit ve fasit kıyas yapmalarından, ayet ve hadisleri düz bir mantıkla değerlendirme hatalarından kaynaklanmaktadır. Bu usulle hareket edildiği takdirde, değil hadislerle ayetler arasında çelişki iddiası, farklı ayetler arasında da çelişki iddiası ortaya çıkacaktır. Örneğin ayetlerde geçen geçmiş kavimlerin küfür ve günahları sebebiyle çocuklarının da helak edilmesini işaret eden bölümler de

“Hiç kimse başkasının suçundan dolayı sorumlu tutulamaz” ayetine aykırı görünecektir.”
(el-Celâlî, 2022, 72-73)

Erkek çocukla kız çocuğun idrarıyla ilgili itirazı cevaplarırken de yine benzer hususlara işaretle şunları söylemektedir;

“İslâm âlimlerinin rivayet ettikleri bu tür hadisleri aklınca eşitliğe aykırı görüp inkâr etmeye yeltenenlerin akli, acaba gerçek hayatta kızların hayız, nifas, istihaze hallerini de eşitliğe aykırı görürler mi? Bu sığ anlayışa göre düşünenler, erkeklerin hamile kalmayıp kadınların hamile kalması yahut evlenirken kadınların değil erkeklerin mehir ödemesi yahut nafaka, hidane, rada masraflarının erkeğe yüklenmesi durumlarını da eşitliğe aykırı görürler mi? Yoksa bu tür durumların Allah’ın erkek veya kadını üzerinde yarattığı fitratın bir gereği olduğunu görecektir kadar akıllarını çalıştırabilirler mi? Bunlara eşitliğin yaratılış farklılıklarıyla ilgili olmayıp insan olmanın gerekli kıldığı hak ve hukuk meselesinin bir parçası olduğunu anlatmak gerekir, ancak anlama kapasitelerinden çok anlamama ısrarları buna engel olmaktadır.” (el-Celâlî, 2022, 88)

Hz. Peygamber’e sihir yapılmasıyla ilgili rivayetin izahına başlarken de Hz. Peygamber’e sihir yapılabileceğini kabul etmeyen hadis inkarcılarının tutarsızlıklarını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

“Sürekli dindar Müslümanlara yönelttikleri şu tenkitlerini kendilerine sormak lazımdır: “Yoksa siz peygamberi aşırı yüceltip bir tanrı gibi mi görmektesiniz?” İşte bu büyük tenakuza düşmelerinin sebebi ne akıl ne de ilimdir, aksine kör bir inattır. Maksatları hadisi veya hadisleri inkâr etmek olunca, inkârı gerektiren her türlü zikzakı çizmek zorunda kalıyorlar.” (el-Celâlî, 2022, 90) Molla Musa, hadis inkarcılarının işlerine yaradıkları yerde Hz. Peygamber’in beşer oluşunu ileri sürerek hadislerine dair şüphelerini temellendirmeye çalışırken, ona sihir yapılabileceğini reddederken de onun beşer olduğunu unutarak güya değerinin düşeceğini ileri sürmektedirler. (el-Celâlî, 2022, 97)

Molla Musa’nın bu örnek üzerinden zikredilecek izahları da onun Kur’ân’da yer alan kıssalarla nasıl kıyas yaptığını göstermesi açısından önemlidir;

“Bu tıpkı mucize olarak hastalara şifa veren ve Allah’ın izni ile ölümlerin diriltilmesine vesile olan Hz. İsa’nın kendisinin de hastalanması veya ölmesi gibi bir durumdur. Veyahut peygamber sıfatıyla öldükten sonra tekrar dirilen, ancak insan sıfatıyla yeniden

ölen Hz. Uzeyr'in durumu gibidir.” (el-Celâlî, 2022, 98) Burada Hz. İsa'nın ölümünden maksat halihazırda öldüğü değil, hadislerde geçtiği üzere yeryüzüne nazil olduktan sonraki ölümüdür. Zira Molla Musa *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar* isimli eserinde Nuzûl-ü İsa'yı inkâr edenleri de tenkit etmekte, Hz. İsa'nın yer yüzüne nüzulünü savunmaktadır. (el-Celâlî, 2023, 144-148)

SONUÇ

Klasik eğitim usulünün çağdaş bir temsilcisi olan Molla Musa el-Celâlî (Geçit) medrese geleneği içerisinde eğitime başlamış ve yine aynı gelenek içerisinde ilmini usulüne uygun bir şekilde taleplerine sunmuştur. O, yetiştirdiği pek çok talebenin yanı sıra 45 cildi aşkın eseriyle yetkinliğini ispatlamış bir âlimdir. İlmi kişiliği, ahlâkı ve kaleme aldığı eserleriyle medrese çevreleri dışında da tanınmış, ilminden bahsedilir bir isim olmuştur. Medrese eğitimine getirdiği yenilik, yetiştirdiği evlat ve talebeleriyle medresesini vefatından sonra da canlı kılmayı başarmıştır.

İslâmi ilimlerin sarf, nahiv, mantık, vaz', beyân, meânî, bedî', akâid, tefsir, hadis, usul-ü fikh, tasavvuf, tecvit gibi hemen her dalında medrese öğrencilerinin yetişmesine katkı sağlayacak eserler kaleme almıştır. Eserlerinden *Mecmû'atu'l-'Ulûm*, *Mecmû'atu'l-Makâsid*, *Mecmû'atu'r-Resâil*, *Mecmû'atu'l-Fevâid*, *Mealist İddialara Cevaplar*, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*, *Ateist İtirazlara Cevaplar*, *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* ve *Hadis İnkarcılarına Cevaplar*, siyer, hadis usulü, hadis metinleri ve güncel hadis tartışmalarına dair birikimine işaret edecek niteliktedir.

Molla Musa, hadislerle ilgili görüşlerini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat âlimlerin izinde ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in siretinin bilinmesini, hadise dair sağlam bir usul ortaya koymanın gereklerinden görmektedir. O, sünnetle hadisi eşdeğer ve vahiy kaynaklı görmekte, sıhhat şartlarını taşıyan âhad hadislerin delil olacağını savunmaktadır. Hadisi; Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrir ve sıfatları şeklinde ehl-i hadisin tasnifine uygun olarak tanımlamakla birlikte, usul-ü fikh eserlerindeki söz, fiil, takrir şeklindeki tasnife de eserlerinde yer vermektedir. Biz, çalışmamızda her ne kadar onun hadis muhtevalı eserlerini dikkate almış isek de tüm eserlerinde hadislere büyük ehemmiyet verdiğini gösterecek şekilde rivayetleri bolca kullandığı görülmektedir.

Molla Musa, reddiye ve cevap türü eserlerinde modern tartışmalara dair görüşlerini ortaya koymuş, Kur'ân-ı Kerîm'e yöneltilmiş eleştirileri cevaplamış, hadis karşıtlarına karşı

hadisleri savunmuştur. Savunusunda düşüncelerini genellikle Kur'ân üzerine temellendirmiş, eleştirilerinde hadislerden ziyade Kur'ân ayetlerini kullanarak akli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu eserlerin hemen tamamında "Kur'ân bize yeter söylemleri" tenkit konusu edilmiş, hadis inkarcılarının dayanaklarını nasıl çarpıttıkları göz önüne serilmiştir. *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* isimli Mustafa İslamoğlu'nun dini meselelere dair bazı söylem ve iddialarını cevaplandığı eserinde olduğu gibi kimi eserlerini müstakil olarak şahısların görüşlerini tenkide ayırmıştır.

Molla Musa, hadis ve sünnetin dindeki yerine önemle vurgu yapmakta, hadis konulu modern tartışmaları bu konudaki temellendirmelerine dayanarak cevaplamaktadır. *Hadis İnkarcılarına Cevaplar* isimli eseri Molla Musa'nın hadisle ilgili görüşlerini öğrenebilmek açısından ayrı bir öneme sahiptir. Eserinde uyguladığı yöntemlerden “rivayetleri Kur'ân çerçevesinde değerlendirme”, “rivayetleri bağlamında değerlendirme”, “rivayetlerin farklı versiyonlarını bir araya getirme”, “fukahanın rivayetlerden yararlanma şekillerini ortaya koyma”, “hadislerin izahında şerhlere ve modern çalışmalara atıflarda bulunma”, "kıyas ve aklın kullanımı" izahlarının önemli hususiyetlerindedir. Klasik medrese eğitiminin kazanımlarının hadisleri değerlendirirken yöntemine yansıdığı bu başlıklarda görülmektedir.

Molla Musa, eserleriyle güncel hadis tartışmalarına dahil olmuş, üzerine düşen uyarı vazifesini yerine getirmiş, bilgi, birikim ve tecrübesiyle ülkemiz insanının fikir dünyasına müsbet katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

Ağrı İslami İlimler Fakültesi. “Molla Musa el-Celâlî Hocaefendi'nin Vefatı Dolayısıyla (Taziye)”. Erişim 4 Temmuz 2023.

<https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=47659&bid=260&tid=13>

Amr, Dırâr. (2014). *Kitâbu't-Tahrîş*, çev. Mehmet Keskin, Litera Yayıncılık.

Bolat, Emrullah. (Haziran 2019) "Gayba İnananlarla İnanmayanları Ayıran Söz (El-Kavlu'l-Fasl)". Ağrı İslami İlimler Dergisi.

Dinçoğlu, M. (2013) “Doğu Medreselerinde Okutulan Hadis Kitapları ve Dersleri (Muş Yöresi)”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum*, ed. Fikret Gedikli, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.

- el-Celâlî, M. (2023), *Ateist İtirazlara Cevaplar*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2022), *Hadis İnkârcularına Cevaplar*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2023), *Mecmû 'atu' l- 'Ulûm*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2023), *Mecmû 'atu' l-Fevâid*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2023), *Mecmû 'atu' r-Resâil*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2022), *Mealist İddialara Cevaplar*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2023), *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*, Ravza Yayınları.
- el-Celâlî, M. (2023), *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap*, Ravza Yayınları.
- Ertürk, Mustafa. (Haziran 2003) "Nebevî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'ân İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri". Hadis Tetkikleri Dergisi.
- Geçit, M. S. (2017) "Medrese Eğitiminde Yeni Bir Teklif: Molla Musa el-Celâlî Örneği". Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı, Iğdır Üniversitesi Yayınları.
- Geçit, M. S. "Molla Musa el-Celâlî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Ahlâkı" (Görüşmecisi: Emrullah Bolat, Ses Kaydı, Görüşme 31 Temmuz 2023).
- Geçit, M. S. (2021), *Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetler, Molla Musa Celâlî'nin (1938-2021) Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları*, Hiper Yayın.
- Görgün, T. (2022), *Tarihselcilik*, Tirekitap.
- Güler, Hüseyin. (2019). *Molla Musa el-Celâlî'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güler, Z. (2015), *Hadis Tetkikleri*, İfav Yayınları.
- Hansu, H. (2022), *Hadisçilik ve Kur'ancılık Kısacasında Kur'ân ve Hadis*, Hikav Yayınları.
- İbn Kuteybe. (2017). *Hadis Müdafaası*, Çev. M. Hayri Kırbasoğlu, Otto Yayınları.
- İLKHA, İlke Haber Ajansı. "Molla Musa Celâlî Defnedildi". Erişim 30 Temmuz 2023.
<https://ilkha.com/guncel/molla-musa-celali-defnedildi-179199>
- Kalaç, R. (Haziran 2023) "Şark Müderrislerinin Hadis ve Sünnet Algıları: Van Örneği". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

- Kandemir, M. Y. (2018), *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?*, Tahlil Yayınları.
- Karaduman, Abdullah. (2019), *Doğubayazıt*, Mat Yayınları.
- Kuzudişli, B. (2015), “Şîa’da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur’ân’a Arzı”, *Şîa’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, haz. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgül, Klasik Yayınları.
- MİLAD, “Milad İslami İlimler Araştırma Merkezi”. (Erişim 4 Temmuz 2023).
<https://www.youtube.com/@miladislamiilimlerarastrma4632>
- Sabri, M. (2022) *Gayba İnananlarla İnanmayanları Ayıran Söz (el-Kavlu’l-Fasl)*, çev. Abdulkerim Seber. Kitap Dünyası Yayınları.
- Hatiboğlu, M. S. (2009), *Hadis Tetkikleri*, Otto Yayınları.
- Karacabey, S. (1999)"Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi'nde Hadis Öğretimi". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Suyûti, C. (2002). *Sünnetin İslâmdaki Yeri*, Çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları.
- Takî Osmânî, M. (2015). *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, Çev. Mehmet Özşenel, İfav Yayınları.
- Uraler, A. (2016), *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İfav Yayınları.
- Uraler, A. (2012), *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller*, İfav Yayınları.
- Yavuz, E. (2020) "Kur’an Bize Yeter Söylemi, Enbiya YILDIRIM, Ankara: Takdim Yayınları 2019". Hadis Tetkikleri Dergisi.
- Yıldırım, E. (2019), *Kur’ân Bize Yeter Söylemi*, Takdim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2020), *Hadislere Gerek Yok Söylemi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, E. (2021), "*إعادة التفكير المقولة ”أن القرآن يكفيننا“ في العصر الحديث*". Diyanet İlmi Dergi.
- Yurt, M. E. (2019), *Varsayım, Kurgu ve Usûl Denkleminde Kur’ân’ın Tarihselliği Yanılgısı*, Rağbet Yayınları.
- Yücel, A. (2013), *Oryantalistler ve Hadis*, İfav Yayınları.
- Youtube, “Wext Çawa Derbas Bû - Beşa 292”. (Erişim 31 Temmuz 2023).
<https://youtu.be/iWhs8Wczbhs>